

ALTHUSSER, İDEOLOJİ VE İDEOLOJİ İLE İLGİLİ SON SÖZ

Metin KAZANCI*

Özet

Son yıllarda ideoloji ile ilgili çalışma sayısı oldukça artmıştır. İdeolojiyle ilgili çalışmalarda Althusser önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Althusser'siz ideoloji yazılamaz. Ona göre ideoloji tüm varoluş nedenini yaşam pratiğinden almaktadır ve yaşananın bir kopyası daha doğrusu aynasıdır. İdeoloji toplumun maddi bir pratiği olması nedeniyle her şeyi, herkesi kavramakta ve bu durum ona özel bir yer kazandırmaktadır. Althusser'e göre ideoloji her yerdedir, bir ortamı ifade eder. Maddenin ayrılmazdır. Madde ile birlikte var olmuştur. Ne var ki Althusser ideolojisini Marks'ın ideoloji tanımı ile karıştıran, hatta daha da ileri gidip onu alt yapıya indirgeyen yanlış görüşler sık sık dile getirilmektedir. Althusser'in ideoloji kavramsallaştırmasının iyi anlaşılması için onu ayrıntılı ve orijinalinden hareket ederek ele almak tekrar tekrar yazmak gerekmektedir. Althusser medya ile ilgili herhangi bir çalışma yapmamış olmasına karşın iletişim, medya ya da söylem analizlerinde onun sorduğu sorularla yola çıkmak ve "haberi" onun örgüsü içinde irdelemek, çok değerli ve geçerli sonuçlar doğuracaktır. Anglo-Amerikan pragmatizminin bu kadar hırpalamasına karşın Althusser hâlâ ayaktadır. Althusser'i sık sık, yeniden yazmak, yeniden yorumlamak özellikle iletişimciler açısından çok yararlı olacaktır.

Anahtar sözcükler: Althusser, ideoloji.

Althusser, Ideology And Final Word On Ideology

Studies focusing on ideology have remarkably increased during the recent years. Within these studies, Althusser occupies an important place since ideology without him can not be written. According to Althusser, ideology takes its raison d'être from the practice of life and it is a copy of that practice in other words it is a reflector of what have been lived. Due to the fact that ideology's being material practice of society, it encompasses everything and everyone and this status brings particular importance to ideology. Ideology has an omnipresent character and it represents a milieu. Ideology exists together with material and can not be separated from material existence. However, there are some frequently expressed wrong assertions, which discuss Althusser's ideology as Marx's ideology definition or even some arguments reduce ideology to base. In order to grasp full understanding of Althusser's conception of ideology, it should be rewritten again and again in a detailed format by considering his original works. Even though, Althusser did not particularly study media, it would be fruitful to rely on his questions about communication, media and discourse analysis and also productive to examine "news" from his perspective. Although American pragmatism lost its popularity, Althusser is still standing. It is valuable for communication academics to rewrite and reinterpret Althusser more often.

Key words: Althusser, ideology.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

Giriş

Hem oldukça yaygın bir kullanımı olan hem de merak uyandıran bir kavram olarak ideoloji Althusser ile birlikte yeni bir tanıma kavuşmuş, oluşumu ve fonksiyonu ile ilgili tezler değişmiş ya da değişmeye başlamıştır. Biz bu yazımızda daha önce yazdığımız iki makaleyi de dikkate alarak, ideoloji ile ilgili olarak Althusser tarafından ileri sürülen görüşleri daha anlaşılabilir hale getirmeye gayret edeceğiz ve ideolojinin toplumsal misyonunu kitle iletişim araçları ile ilişkilendirerek onu günümüzdeki konumuyla açıklamaya çalışacağız.¹

A. Genel Olarak İdeoloji

Kanımcı ideoloji ile ilgili en isabetli nitelermeyi 6 Ağustos 2005 tarihli Radikal Gazetesi'nin Kitap ekinde Osman Çakmakçı, Nur Betül Çelik'in *İdeolojinin Soykütüğü* adlı kitabının tanıtımında kullanmış: Netameli.² Gerçekten de ideoloji netamelidir. İstediklerin yere kadar uzar. İstediklerin alana bulaşır. İstediklerin amaç için kullanılabilir. İstediklerin kadar bilim ve disiplinle ilişkilendirilebilir. Bu yüzden onu tanımlayan, onunla uğraşan kişi sayısı oldukça fazladır. İdeoloji birçok siyasal bilimci için vazgeçilmez bir kavram olmuştur. Siyasetçiler bu terime istedikleri anlamı vermeye çalışmışlardır. İdeoloji birçok düşünürü meşgul etmiştir. Ancak onu yalnızca bir kişi çok iyi irdeleyip yerli yerine

oturtmuş ya da yaşanılana uygun bir kalıp biçip, onu tanımlamıştır: Louis Althusser. Ancak Althusser'in ideoloji tanımlaması ve kavramlaştırmasını çok daha iyi anlayabilmek için ideolojinin tarih yolculuğuna ve Althusser'den bağımsız girilen kavramlaştırma çalışmalarına bir göz atmakta yarar vardır.

İdeoloji sık sık "nesnel olmayan bir düşünce ürünü olarak tanımlanmıştır. Bu tanım olaylara bakışta yan tutmayı anımsatmaktadır. İnsanı yanlışa götüren, yanlıtan bir değerlendirmeyi ifade etmektedir. Bu anlamda ideoloji yanıltıcı bir özellik taşımaktadır daha doğrusu küçültücü bir sıfatla beraber gibidir. Onu tanımlama, ona yaklaşımın yön ve açısına göre değişmektedir. Siyaset sosyolojisinde, siyaset bilminde ideoloji asıl olarak yukarıda belirttiğimiz usule göre algılanıp tanımlanmaktadır. Böyle bir tanım, bu bilim dallarının kendileri için kabullendikleri ideoloji tanımı olmaktan çok ilgilendikleri öznelere, kümelerin benimsedikleri ideoloji tanımıdır. Bu anlamda ideoloji, belirli bir sınıf ya da gruba özgü inançlar sistemidir. Anlam ve fikir üretiminin genel sürecidir. Burada ideolojinin doğru ya da bilimsel bilgiyle çelişme olasılığı çok yüksektir. Ayrıca yine ideolojinin aldattıcı inançlar sistemi, yani yanlış fikirler ya da yanlış bilinç haline dönüşme tehlikesi de bulunmaktadır.

Onun tarih içinde akış seyri çok farklıdır ve farklı mecralardan geçerek Althusser tanımına ve kavramlaştırmasına ulaşmıştır. Çok yakın zamana kadar ideolojiyi "doğru düşünme bilimi" olarak niteliyorduk. Onyedinci yüzyılın sonu ile onsekizinci yüzyılda ideoloji "doğru düşünceleri çağrıştırmının düzenli yöntemi" olarak tanımlanmaya başlandı. Bu konuyu daha iyi

1 Bu arada belirtelim ki ideoloji ile ilgili olarak daha önce yayımlanmış olduğumuz iki makale konuyla ilgilenenler arasında yankı bulmuştur. Aldığım bir çok mesaj, eleştiri ve katkı bu konunun önemli olduğunu, bir başka yönüyle ele alınmasını da zorunlu kılmıştır. Daha önce yayınladığım iki makaledeki bazı açıklamalarda yorum hatası yaptığımı ve Althusser'le ilgili bazı değerlendirmelerde eksiklikler olduğunu düşünmekteyim. Şimdi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisinde (Kazancı Metin, "Althusser, İdeoloji ve İletişimin Dayanılmaz Ağırlığı", AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, S. 57/1, 2002, ss.55-87) ve Ankara Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisinde (Kazancı Metin, "Althusser ile İdeoloji Üzerine Yapılanmış Bir Söyleşi" Ankara Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi, 2003, Güz, ss.37-54) yayınladığım makaleleri birlikte ele alarak, ideoloji ve Althusser konusundaki düşüncelerimi daha geniş kapsamlı olarak fakat sonuç niteliğinde olmak üzere tekrar kağıda döküyorum.

2 Gizli bir tehlikesi olduğu sanılan, tekin olmayan

anlayabilmek için, bu alanda çalışmalar yapmış Fransız düşünürler Condillac (1715-1780) ve Helvétius'un (1715-1771) ideolojiye ilişkin görüşlerini açıklamakta yarar vardır.

Condillac'a göre, o zamana dek geçerli olduğu kabul edilen, "insanın dünyayı içinde bulunduğu kalıplara göre algıladığı, ruhsal durumuna göre dünyayı irdeleyip, hükümlere vardığı" önermesi yanlış idi. Condillac bu durumun doğru olmadığını, doğrunun bunun tam tersi olduğunu ileri sürmüştür. Yine Condillac'a göre içerideki, kendi içindeki kalıplara tümüyle uyarak hareket eden insan yoktur, dışarıdan gelen etkileri algılayan insan vardır. Condillac'ın *Traité des Sensations* (1767) adlı yapıtı bu konu ve sorunları ele almakta, dilin bu konudaki işlevine değinmektedir. Ona göre dil, bilgimizi sistematikleştiren simgeler sistemidir. Bu sistem ne kadar rasyonel çalışırsa dışarıdan gelen girdileri, etkileri o kadar doğru algılayabiliriz. Dolayısıyla dilin sözcük zenginliğinin ve çok sayıda köke sahip olmasının önemi buradan gelmektedir. Aydınlanma Dönemi'nin bir diğer düşünürü olan Helvétius de bu konuyu daha ayrıntılı ele almış ve *De L'Esprit* (1758) ve *De L'Homme* (1774) adlı yapıtlarında bu konuları işlemiştir. Bu düşünürün göre de "İnsanlar benliklerini asıl olarak dıştan gelen etkilerle kazanırlar dolayısıyla dışarı ile bağıntı, ilişki önemlidir ve bu bağıntı insanın insanlaşmasında en önemli rolü oynar." Örneğin bir insandaki ahlaki düzeyi ve düşünme kudretini oluşturan eğitim sistemidir ve bu sistemi de saptayan ve uygulamaya koyan, gözetleyen devletin politikasıdır (Mardin, 1976: 10). Yine Helvétius'a göre, düşüncenin kaynağı ruh değil, fikirlerin temelindeki biyolojik gerekçeler, fiziki ortamdır. Daha sonra Destutt de Tracy 1797'de ideolojiyi insanlara doğru düşünme olanağı veren düşünce bilimi olarak tanımlamıştır. Tracy, o dönemde

"ideologlar" olarak adlandırılan ekibin önderi olarak ideolojinin düşünce bilimi terimlerini tümüyle karşılamakta olduğu görüş ve iddiasındadır (Tracy, 1956: 26). Bu dönemde ideoloji bir bilim olarak algılanıp yorumlanmıştır³ (Mardin, 1976: 1; Çelik, 2005: 33). Napolyon döneminde de etkisini sürdüren bu akım Napolyon'dan önce destek görmüş daha sonra özellikle din hakkındaki görüşlerinden ötürü Napolyon tarafından eleştirilip bu ekibe verilen her türlü devlet desteği geri çekilmiştir.

Klasik yaklaşımın bir başka ve özellikle siyasal bilim açısından yapılmış tanımına göre ideoloji: Kitle toplumunun ortaya çıkmasıyla beliren inançlardır. Bu inanç ve tutumları bir kişinin, bir kümenin düşünsel yapıtlarına indirgemek yanlıştır. Hatta onları kişiselleştirmek de olanaklı değildir. Bu koşullarda ideoloji: Yönetilenler arasında yaygın, yönlendirilmiş, fakat sınırlı, belirsiz fikir kümeleridir (Mardin, 1969: 8). Her rejimin kendine göre bir ideolojisi vardır. Bu tanıma bağlı kalan sosyal bilimciler ideolojinin bir toplumsal gerçeklik olarak, daha çok ne tür bir işlev gördüğüyle, neye yaradığıyla ilgilenmişlerdir. Bu ele alış biçimi içinde her siyasal sistemin bir ideolojisi vardır. Siyasal platformda bu siyasal sistemlerle birlikte, ideolojileri de birbirleriyle didişir ve yarışır. Birbirleri için son derece tehlikelidirler. Biliyoruz ki ideolojiden başka hiçbir şey ideolojiyi değiştiremez ya da bir ideolojiden başka hiçbir şey bir ideoloji ile mücadele edemez. (Lefebvre, 1964: 93) Bu nedendir ki ihtilal dönemlerinde ilk akla gelen ve hatta ilk yapılan iş kitle iletişim araçlarına el koymak, onları denetim altına almaktır. Buradaki temel amaç devrilmek istenen siyasal siste-

3 Cabanis, Condorcet, Constant, Say, Daunau, Destutt de Tracy, C. de Volney, D.J. Garat, P. Larontiguère gibi düşünürlerden oluşan ideologlar grubunun toplum ve devlet üzerinde çok önemli bir etkisi olmuştur. Bu konuda bakınız: Nur Betül ÇELİK, İdeolojinin Soykütüğü Marx ve İdeoloji, Bilim ve Sanat, Ankara, 2005.

min ideolojik dayanakları yerine yenisini kurmak, sistemi yeni ideolojik ayaklar üzerine oturtabilmektir.

İdeoloji, bir başka değerlendirmeye göre olaylar üzerine kurulu, insanların düşünce ve davranışlarını etkileyen çeşitli kaynaklardan beslenen bir inanç sistemidir (Mardin, 1969: 16; Baechler, 1976: 18). Maddi olaylar yanında tinsel olaylar da ideolojiyi etkiler, ona yön çizer. Kimi kez bu etkileme son derece yoğundur. Toplumsal sistemin öğeleri arasında yoğun bir etkileşim söz konusu olabilir. Yine klasik anlayış içinde kalarak yapılmış bir tanıma göre ideoloji, insan eyleminin amacını, bu amaçlara nasıl varılacağını tanımlayan ve sosyal ve fiziki gerçekliğin niteliğini belirleyen bir değerlendirici ilkeler sistemidir (Allardt, 1971: 117).

Gramsci de, bu arada belirtmek gerekir ki, ideoloji konusunda önemli çalışmalar yapmış bir düşünürdür. Gramsci ideolojiye farklı bir konum vermiş, onu öncüllerinden farklı biçimde tanımlamıştır. Gramsci'ye göre ideoloji, sistemin sürekliliğini sağlayan, ana yapılar arasında olduğu kadar dönemler arasında da bağlantıyı kuran harç dokudur. Gramsci ideoloji sözcüğünü genel olarak iki anlamda kullandığını ileri sürmüştür. Bir yanda her insanın toplumda belirli bir sınıfsal konum içinde yaşadığını, insanın içinde bulunduğu konumunun bir parçası olduğunu ve bu sınırlamanın ideoloji tarafından çizildiğini öne sürmüş öte yandan ise ideolojinin gerçeğe karşı gösterilen bir tepki olduğunu ve bu durumun yaygın bir alışkanlık haline geldiğini belirtmiştir (Lukacs, 1978: 149).

Klasik terminolojide ideolojiye farklı anlamlar verilmiştir. Ayrıca onun farklı kullanımları da söz konusudur. İdeolojinin geleneksel olarak üç temel kullanımı olduğu

söylenir. Bunlardan ilki belirli bir sınıf ya da gruba özgü inançlar sistemi olmasıdır. İkinci anlamı doğru ya da bilimsel bilgiyle çelişebilecek aldatıcı inançlar sistemi yani yanlış fikirler içermesidir. Üçüncüsü ise anlam ve fikir üretiminin genel süreci olmasıdır (Fiske, 2003: 212). Marks'tan sonra ideoloji ile ilgili birçok çalışma yapılmış ve ideoloji farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Eagleton ideolojinin onaltı tanımı yapıldığını bildirmekte ve bu tanımları vermektedir (Eagleton, 1991: 15). Raymond Budon'a göre ise ideolojiler düzmece bilimsel kuramlar üzerine oturtulmuş doktrinlerdir. Bu düşünür'e göre ideoloji tek kelime ile kötü bilim demektir. Ancak hemen eklemek gerekir ki, ideolojiye atfedilen görev, ideolojiye verilen anlam Marks ile birlikte yeni bir mecrağa girmiş, yeni bir anlam kazanmış, yeni bir tanıma ulaşmıştır. Kısacası Marks ile birlikte ideoloji klasik dönemden çıkmış, toplumsal sistemden, gerçeklerden kopuk tanımlardan kurtulmuştur.

B. Marks'a Göre İdeoloji

Marks'la birlikte ideoloji kavramında önemli değişiklikler ve önemli yaklaşımlar farklılıkları olduğunu görmekteyiz. Ancak Marks'tan önce başta Kant olmak üzere Hegel ve Feuerbach'ın ideoloji konusunda yazdıkları ve düşünceleri, Marksist ideoloji anlayışını olumlu ya da olumsuz olarak etkileyen saptamalar olmuştur. Sözgelimi Hegel'e göre; insan aklı, insanın içinde bulunduğu koşulları anlamasına kolay kolay izin vermez, bu konuda sınırlamalar söz konusudur. Ancak yine de insan o andaki durumunu, yani içinde bulunduğu durumu, o andaki görüş koşullarına bağlı olarak ve sınırlı biçimde değerlendirebilir. Hegel'in "dünya görüşü" kavramı böyle bir şeydir ve Marks'ın ideoloji adını verdiği kavramla çok yakınlaşmaktadır (Mardin, 1976: 14). Feuerbach ise uygarlığın kültür ürünlerini anlamak için onları elle

tutulur, gözle görülür yaşam özelliklerine bağlamak gerekir görüşünü savunarak, tahayyül veya düştten gerçeğe geçişin ancak *praxis*(lat.)⁴ felsefesi yoluyla olabileceğini ileri sürmektedir. Bu tez Marks'ı çok etkilemiştir. Ona göre toplumsal yaşantı bilinci belirlemektedir. İnsan birçok özelliğini dışarıdan almaktadır. Bu konuda Marks aynen Condillac gibi kaynağın çevre olduğunu ve bilincin dışarının bir bağımlı değişkeni olduğunu ileri sürmektedir. Bilginin unsurları dışarıdan gelir ve aynen bir plak gibi dışarıdan gelen ses dalgaları plak üzerine yerleşir. Ancak bu olay böylesine basit değildir. Marks'a göre yanlış bilinç önemli yanılgılara yol açar ve insanın izleyicisidir. Tıpkı buğulu gözlük takmış gibi birey dünyayı farklı görüp yorumlamaktadır. Bu noktada ideolojinin etkisi vardır.

Marks toplumsal olaylarda değerlendirmeyi ters çevirip doğru olanı yakalamaya çalışmıştır. Belirleyici olanın dış dünya girdileri olduğu, insanın toplumsal bir canlı olup bağımlı bir değişken olarak çevre ile etkileştiği, maddenin esas olduğu Marksla birlikte daha doğrusu Marks'ın sayesinde anlaşılabilmiştir. Konumuzla ilgili olarak belirtelim ki, Marks'ta birbirinden farklı altı tane ideoloji tanımı bulunmaktadır (Barret, 1991: 4 vd). Michael Rosen, "Marksın çalışmalarında ideoloji kuramı yerine, ideoloji olgusunun mekanizmasını açıklamada kullanılabilecek beş ayrı ideoloji modeli bulunmaktadır" demektedir. (Rosen'den aktaran: Çelik, 2005: 95). Marks'ta ideoloji, tümüyle altyapıya bağlı, onun etkisinde kalarak gelişip, oluşan bir değerlendirme, yorumlama biçimidir. İdeoloji, altyapının bağımlı değişkenidir. Burada belirleyici olan toplumun altyapısı,

üretim ilişkileri ve maddi ortamdır. Bu tanım ve yorum özellikle genç Marks'ın sistematizasyonunda önemli bir yer tutar. Daha sonra bu görüşte yumuşama olmuş ve ideolojinin alt yapıyla etkileştiği yani hem etkilediği hem de etkilendiği görüşü ağır basmıştır. Yaşlı Marks ve Engels'e göre ideoloji, altyapıya bağlı fakat aynı zamanda onunla etkileşen bir oluşumu ifade etmektedir (Marks ve Engels, 1977: 40). Yine Marks'a göre "İdeoloji gerçeğin bir parçasını, insani zayıflığı; ölümlü, acıyı, güçsüzlüğü içinde taşır. Böylece yorumlanmış ve aktarılmış gerçekle bir bağlantısı olduğundan bu gerçeğe geri dönebilir ve gerçekten canlı olan insanlara kurallar ve sınırlar koyabilir. İdeoloji dünyayı nasıl görmek gerektiğini bildirir ve yaşam biçiminin yorumlanmasını sağlar. Yani belirli bir noktaya kadar 'praxis'e izin verir. İdeoloji kendilerini haklı görmek isteyen, göstermek isteyen egemen oluşuma yardım eder. O, bir dünya görüşüdür ya da dünya görüşünü temsil eder" (Lefevbre, 1964: 96). Marks bir toplumda egemen sınıfın çıkarı ile egemen düşüncenin birlikte var olmak zorunda olduklarını belirterek ideolojik oluşumun bu ilkeye bağlı olarak oluşup yaşadığını söyler. Yine Marks'a göre, ideoloji gerçeklik hakkında bir yanılsama, bir illüzyon değil, onun bilinç üzerindeki izi ya da görünümüdür. (Sancar Üşür, 1997: 11) Bu durumda ideoloji, kapitalist düzende siyasal iktidarı meşrulaştırmaya, bireyi sisteme entegre etmeye yardımcı fakat genellikle de yanlış fikirler kümesi olarak tanımlanmaktadır.

Marks alt sınıfların yani işçi sınıfının kendi toplumsal deneyimlerini, toplumsal ilişkilerini ve dolayısıyla kendilerini, kendilerine ait olmayan fikirler aracılığıyla anlamaya yönlendirildiklerini söyler. Bu fikirler ekonomik ve dolayısıyla siyasal ve toplumsal çıkarları onlardan farklı olan ve etken bi-

4 Praxis, Marks'ta dünyayı dönüştürmeyi amaçlayan etkinliklerin tümü olarak tanımlanmıştır. Bu terimin hem felsefi bir özelliği hem de eyleme dönük bir yanı bulunmaktadır.

çimde onlara karşı olan bir sınıfın fikirleridir. Proletarya yanlış bilinç içinde tutulmaktadır (Fiske, 2003: 221). Bu nokta çok önemlidir. Gerçekten bu özelliğinden dolayı proletarya kendi gerçeklerini bir türlü öğrenemez, bu konuda sağlıklı bir değerlendirme yapamaz. Yine bu nedendir ki proletarya kendisi ile ilgili değerlendirmelerde olduğu kadar genel değerlendirme ve karar alma süreçlerinde sürekli yanlış yapar. Siyasal tercihlerinde yanılır. Bu aksaklık bir türlü düzelmez. Yine bu yüzden toplumda proletarya ile zengin kesimlerin beklentisi, anlayış ve değerlendirmeleri arasında bir fark yok sadece yaşantılarda fark vardır. Bu kapitalist toplumun yaşamasında ve kendini yeniden üretmesinde çok önemli bir dayanak noktasıdır. Proletarya bir dünya pratiği olarak kendi aleyhine işleyen bir toplumsal ve ekonomik sistemi sırtlar, ona destek verir.

C. Althusser ve İdeoloji

Fransız düşünür Louis Althusser'e (1918-1990) göre ideoloji, toplumsal yaşantıyı farklı biçimde fakat her zaman ve her aşamada kendiliğinden etkileyen bir oluşumdur. Daha doğrusu toplumsal pratik ile ideoloji iç içedir. Tüm sisteme yayılmış, toplumsal varoluşun tüm biçimlerinde yer etmiştir. Althusser sadece siyasal bilim değil iletişim bilimleri açısından da çok önemli sonuçlar doğuracak, ideoloji ile ilgili üç ana tez ileri sürmekte ve bunları şöyle sıralamaktadır: a.İdeolojinin tarihi yoktur. b.İdeoloji bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla aralarındaki hayali ilişkilerini temsil eder, bu ilişkilerin bir tasarımıdır. c. İdeoloji bireyleri özne olarak çağırır. Althusser bu ana tezlerden neden-sonuç ilişkisi içinde ara tezler üretmiştir. Bunlardan "İdeolojinin varoluşu maddidir" (Fra: Idéologie a une existence matérielle) biçiminde formüle ettiği ara tez, insanı farklı düşünmek kadar farklı çözümlere ve özgün saptamalara da yöneltebilecek nitelikte bir

tezdir (Althusser, 1970: 48). İdeoloji maddi bir varlığa sahiptir tezi toplumsal bilimler platformunda adeta bir deprem yapmış gibidir. Bu tezlerle Althusser'in ideolojiye hem çok büyük bir önem verdiği hem de onun oluşum ve işlevini öncülü olan bütün düşünürlerden tümüyle farklı yorumladığı görülmektedir.

Althusser'in ideoloji ile ilgili olarak yapmış olduğu kavramsallaştırma biraz şematik olarak gözüke de, bu kavramsallaştırma anlamlı değil uzunca bir süredir yaptığı çalışmaların sonucudur. Althusser hem bu durumu açıklamış hem de bu tezlerin düzeltilebilir olduğunu özellikle belirtmiştir. Yapısalcı bu düşünürü göre ideoloji, toplumsal formasyonla birlikte varolan, her şeyi etkileyen önemli bir yapı ve güçtür. İdeoloji yaymada kullanılan aygıtlar devletin olabileceği gibi devlet dışı da olabilirler. Devletin hem baskıcı aygıtları hem de ideolojik aygıtları vardır. Ama aralarında kesin sınır yoktur. İdeolojik çaba hem kullanılan aygıtta hem de onun eylem ve işleminde konuşlanmıştır ve yaşam pratiğiyle birlikte yürür. Üretim ilişkilerinin yeniden üretimini de sahip olduğu ideolojik gücü kullanarak, devletin bu iki tür aracı sağlar (Althusser, 1970: 39). Bu iki kaynağın çabaları, kimi kez birbiriyle örtüşür. Althusser'e göre ekonomik yapı ya da temel tek başına çalışmaz, işlemez. O, birazdan göreceğimiz gibi, toplumsal formasyonun farklı düzeylerinin işleyişi ile bağıntılıdır hatta iç içedir. Bu savlar Marksist açıklamalara, Marksist sosyolojiye hiç uymaz. Üstyapı ögesi olan ideolojinin oluşumu farklı gerekçeler üzerine oturmaktadır. Çok daha önemlisi altyapı ile üstyapı içindeki alt sistemler arasında bulunan sınır ortadan kalkmış gibidir. Yine bu önerme ile Marksist sistematik bozulmakta, olayları daha iyi anlamak için getirilen açıklama ve saptamalar (altyapı-üstyapı şeması

gibi) tartışılır duruma gelmektedir. Gerçi Klasik Marksizm'de maddi yapının kendini yeniden üretimi uzun bir tartışma konusudur ama bu tartışmada ve özellikle sistemin kendini yeniden üretmesinde ideolojiye verilen önem çok gerilerde ve çok küçüktür. Marksist kuramda üstyapının temele karşı görelî (izafî) bir özerkliği vardır. Üst yapı bileşenlerinin kendi güçleriyle kendi başlarına gerçekleştirecekleri şeyler vardır. Kuşkusuz Marksizm altyapı-üstyapı etkileşimini açıklamış, kertelerin birbirini etkilediğini ileri sürmüştür ama bu kuramda ideolojiye önemli ve belirgin bir rol vermemiştir. Marksizm her toplumun yapısını özgül bir belirlemeyle, eklemelenmiş "düzey" ya da "kertelerden" oluştuğunu varsaymaktadır. Burada anılan etmenler içinde ideoloji vardır ama rolü ve önemi gerilerdedir.⁵ Oysa Althusser, ideolojinin gücü ve oluşumunu oldukça farklı bir biçimde yorumlamıştır. Althusser'e göre, ideoloji yapının özne üzerindeki bir etkisidir. Yalnızca zihinsel bir işlem değildir, bir pratiktir; hem de yaşamın içinde oluşan ve ondan kaynaklanan bir pratik. Yaşamla eşzamanlı ve gidişyle eşyönlüdür. Bu bağlamda çizilen ideoloji modeli kültüre çok yaklaşmaktadır. İdeoloji, Althusser'e göre bir sınıfın diğerine kabul ettirdiği, empoze ettiği bir düşünceler dizgesi değil tüm sınıfların katıldığı, geçmişten gelen fakat geleceğe de uzanan, her yana yayılmış pratikler toplamıdır. Ondak kaç-

mak olanaksızdır. İdeoloji bireylere, egemen değer ve nosyonları benimseterek onların yaşadıkları sistemle uyumlu hale gelmelerini ya da yeni uyumlu yaşam sistemleri kurmalarını sağlar. Althusser'e göre bu işleyiş adeta otomatiktir ve ideoloji; kavrayışla ilgili değil deneyimle, pratikle ilgili bir gerçektir. Onu insanların beynini sarmış, somutlaşması olmayan manevi bir varoluş biçimi olarak tanımlamak yanlıştır. Oluşumu maddidir ve maddi yapılar tarafından belirlenir. Ona göre bu misyonun özel olarak belirlenmesine gerek de yoktur. Ne var ki bu özellikler, sürekli olarak görmezlikten gelinmiş, ideolojinin gücü, oynadığı önemli rol Marksist öğretiyeye ters düşebilir korkusuyla, endişesiyle uzun yıllar akademik tartışma dışında tutulmuştur. Althusser işte bu örtülü gerçeği gün ışığına çıkarmak için büyük bir çaba harcamıştır. Yapıtları iyi incelenirse görülür ki Althusser, Marksizmi çağdaş veriler ışığında, eleştirel aklın yardımıyla yeniden yorumlayan, belirli segmentleri örneğin ideoloji segmentini materyalizmin ışığında yeniden kuran bir düşünürdür.⁶ Çağdaşları kendisini Marksistten daha çok "Yeni Aristocu" diye eleştirmişlerdir. Aristo'nun ideoloji benzeri kavramlara verdiği önemle Althusser'in ideolojiye verdiği önem arasında büyük bir fark yoktur. Ancak Althusser'in ideolojiye yüklediği görev çok farklıdır. Ayrıca bilinmektedir ki Marks da, Aristo'ya özel bir değer vermektedir. Çok daha önemlisi ideolojinin oluşumu konusunda ki, eleştirel akla uygun fakat aynı zamanda yenilikçi açıklamasıyla Althusser, öncüllerinin tümünden ayrılmaktadır.

Hemen belirtmek gerekir ki, biz burada asıl olarak Althusser'in ideoloji kavramsallaş-

5 "...Maddeci tarih görüşüne göre tarihin belirleyici etkisi nihai kademedeki gerçek hayatın üretimi ve yeniden üretimidir. Ne Marks ne ben bunun ötesinde bir şey söylemedik. Bundan sonra biri kalkar da, bu önermeye, iktisadi etken tek belirleyici etkindir dedirtecek kadar işkence ederse, onu boş, soyut, saçma bir cümle haline getirir. İktisadi durum temeldir ama üst yapının çeşitli unsurları, anayasalar, hukuk kalıpları ve hatta bütün bu gerçek mücadelelerin tarafların beyinlerindeki akisleri siyasi, hukuki, felsefi teoriler, dini görüşler ve bunların daha sonra dogmatik sistemler halinde gelişmeleri de tarihi mücadelelerin akışı üzerine etki ederler... Bütün bu etkenler, karşılıklı etki halindedir... Bütün şartlar içinde, nihai olarak belirleyici olanlar iktisadi şartlardır. Fakat siyasi şartlar vs. hatta insanların beyinlerine musallat olan gelenekler dâhil, temel olmamakla birlikte, bir rol oynarlar." Karl MARKS -F.ENGELS, Felsefe İncelemeleri, (Çev. C. EROĞUL), Doğan Yayınları, Ankara, 1974, s. 143 ve 144.

6 Bu konularda bakınız Louis ALTHUSSER, Marks İçin, Çev. I. Ergüden, İthaki Yay., 2002, İstanbul. Ve özellikle ölümünden sonra yayınlanmış önemli çalışmalarını bir araya getiren derleme: Louis ALTHUSSER, Sur La Reproduction, PUF, Paris, 1995.

tırması üzerinde durmakta, onun Marksizmle olan ilişkisini, Marksizme verdiği onay ya da eleştiriyi bir tarafa bırakmaktayız. Althusser çok eser vermiş bir düşünür değildir. Hatta biçimsel planda bir "üniversite kariyeri" yapmış olduğu dahi söylenemez. 1975'de Amiens Üniversitesinde bir tez savunmasıyla doktorluk derecesi almıştır (Timur, 2005: 96). Ancak ne var ki, toplumsal sistemi incelemede benimseydiği yaklaşımlar, toplumsal formasyonun oluşumu ve onu yaratan etmenler ve olayların sınıflandırılması konusunda kullandığı ve itibar ettiği göstergeler konusunda Althusser çok gerçekçi ve çok farklıdır. Bu önemli düşünürü, kimi konularda Marksizme ters düştüğü ya da farklı yorumladığı gerekçesiyle, Amerikan pragmatizmine ezdirmemek gerekir. Onu, yazdıklarıyla tekrar tekrar yorumlayıp güncelleştirmek akademik bir zorunluluktur.

Gençliği Nazilerle mücadele içinde geçen hatta bir ara Nazi Kampına gönderilen⁷

7 Kendisini tanıma olanağı bulduğum Althusser'in bana aktardığı bir olay, benim için en az ideolojiyi kavramsallaştırması kadar önemli olmuştur. Bu olayı anımsayabildiğim hatırlarıyla özeltiyorum: Althusser Fransa'nın işgali sırasında tutuklanı ve Almanya'ya gönderilerek hapse atılır. Althusser 1939-1945 yılları arasında tutukludur. Önce hapse atılır sonra da Stalag XA adlı bir Nazi kampına gönderilir. Kısa süren hapisliği sırasında, hücrede tanımadığı bir kişiyle beraberdir. Bir süre sonra Althusser hastalanır ve hücredeki ot yataktan kalkamaz olur. Naziler tedavisine engel olurlar. Ancak hücre arkadaşları kendilerine verilen sınırlı yiyeceği ve suyu kendisi yemez, içmez, Althusser'e verir. Althusser'in iyileşmesi için günlerce elinden geleni yapar, hatta Althusser için bir Nazi askeriyile dalaşmayı bile göze alır ve bir süre sonra Althusser tam olmasa da iyileşir. Althusser'e böylesine yakınlık gösteren ve yoldaşlık eden kişi, Ankara yakınlarında doğmuş, Fransa'ya gelmiş ve kendisi gibi Nazilerce tutuklanmış Hamit isimli bir Türktür. (Althusser bana bu ismi "Armit" olarak aktarmıştır. Büyük olasılıkla bu isim Hamit olacaktır.) Batılı toplumların alışık olmadığı bu olay Althusser'i çok etkilemiştir. Bir daha da Hamit'e rastlanmamıştır. Ancak Türklere karşı sempati beslemesinin nedeni, Hamit'in fedakârlığında, hümanist davranışında yatmaktadır. İnsanlarla ilişkilerinde son derece mesafeli ve hatta soğuk olan, "kaliteli lüle taşında Türk pipo tütünü içmeyi çok seven" Althusser'in Türklere sıcaklık duyduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Despotizmle ilgili fikirlerini çok sert ve yer yer ırkçı bir tavırla dile getiren Montesquieu'ye Althusser şöyle karşı çıkmaktadır: "Büyük sorumluluk kişisel değil, sınıfsaldır ve bu sorumluluk doğulu uluslara, özellikle Türklere karşı ırkçılığı sistem haline getiren çağın egemen sınıflarına aittir." Althusser burada yöntembilimsel bir yanlışlık yanında Türklere karşı yapılmış bir haksızlığı da dile getirmektedir. Louis ALTHUSSER, Montesquieu-La

Althusser'in son yılları, eşini öldürmesi nedeniyle hiç de iyi geçmemiştir. 1990 yılında kendi hayatına kendi eliyle son veren Althusser, ortaya koyduklarına, yazdıklarına yöneltilen eleştirileri göğüsleyerek ideolojiyi, Marksizmin geleneksel platformundan alıp, yeni bir platform içine, hem de Marksizme belirli ölçüde karşı gelerek, daha doğrusu, katkıda bulunarak konuşlandırmaya çalışmıştır. Althusser Marksizmin temel yaklaşımlarını Marksist sistematığı kullanmakta fakat özellikle ideolojinin yerini ve işlevini farklı görüp yorumlamaktadır. Amacı Marks üzerine biraz daha fazla ışık tutmaktır. Daha doğrusu Marksizm üzerine Marksist ışık tutmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki bu noktada Althusser özellikle Marksistler tarafından çok eleştirilmiştir. Sözgelimi onun uzun yıllar öğrenciliğini yapan Balibar, Althusser'i Marksizmin ana taşlarını oynatan, "yapı sökülümüne" kadar varacak önermeler ortaya atan" kişi olarak eleştirmeye başlamıştır. Daha sonraları Lucien Sève, G.Labica gibi dönem düşünürleri de Althusser'i eleştirmekten geri kalmamışlardır.

Kuşkusuz tüm öteki düşünürler gibi Althusser de önceli olanlardan etkilenmiş, onlardan belirli kavramları ve tanımları almıştır. Görüşlerine katılmamakla hatta karşı çıkmakla birlikte diyalektiğin açılmasında Hegel'in etkisindedir. Yaklaşımlarında sığ olmakla eleştirdiği Gramsci'den yine de etkilendiği bilinmektedir. "Üstbelirleme" kavramını Freud'dan, ikinci tezinde önemli bir yer tutan, ana temayı oluşturan "çağırma" kavramını Lacan'dan almıştır.⁸ Epistemolojik kesinti kavramını Gaston

Politique et l'Histoire, PUF, Paris, 1959, s. 213. Ayrıca bakınız: Tamer TİMUR, Osmanlı Toplumsal Düzeni, SBF, Ankara, 1979, s. 210 vd.

8 Louis ALTHUSSER, Positions, Editions Sociales, Paris, 1976, s. 12 vd. Bu çalışmada Althusser hem Freud hem de Lacan ile ilgili önemli değerlendirmeler yapmaktadı, alıntılarının gerçeklerini açıklamaktadır.

Bachelard'dan ödünç aldığını söylemektedir.⁹ (Althusser, 1974: 14-30) Doğruluğun genel bir ölçütü olduğu düşüncesini yıkan Hollandalı filozof Spinoza'ya büyük bir yakınlık duymuştur. Spinoza'ya göre ideoloji "mukaddemi olmayan muhassaladır" yani başlangıcı olmayan bir sonuçtur. Spinoza'nın bu tanımı, ideolojinin tarihi yoktur, o bir ortamı ifade eder diyen Althusser'in ideoloji tanım ve anlayışı ile büyük bir yakınlık, benzerlik göstermektedir.

D. İdeolojinin Oluşumu

İdeolojinin oluşumu maddidir, onu oluşturan yapı ve işleyişlerin maddi bir oluşumu vardır (Althusser, 1976: 299). Bir ara tez olmasına karşın etkisi ve söylem olarak yeri çok önemli olan bu tez Althusser'i hem ilginç kılmakta hem de kurgudaki gücünü göstermektedir. Althusser'e göre, nesnenin bilgisi nesnenin yerine geçmez, geçemez. Onun varlığını ortadan kaldıramaz. Bilgiyi üreten bilimden, ideolojik kip tümüyle farklıdır. İdeoloji maddi oluşumdan hem etkilenir hem de onu etkiler. Maddi pratikler ya da ritüeller (ayınlar, törenler vb.) tarafından yönetilmesi ona maddi bir özellik kazandırır. Bu etkileşim kimi kez eş yönlü kimi kez ters yönlüdür. Örneğe ve olaya göre kip değişir. O, bir üstyapı kurumunun oluşumunun maddi olduğunu ve maddi yapıya etkisini vurgulamaktadır. İdeoloji hem aygıtın pratiğinde vardır hem de aygıtta (Althusser, 1970: 58). Nitekim devletin baskıcı aygıtları da zaman zaman ideolojik çabanın kaynağı olmaktadır. Oluşumun maddi olması kanımızca bağlı bir başka sonucu da beraberinde

getirmektedir: İdeolojinin sonuçları da maddidir. Hacca gitme, Musevilerin cumartesi günleri ateşten kaçınmaları, Katoliklerin cuma günleri kırmızı et yememeleri gibi. Yeter ki kurucu öge, çağırın ideoloji oluşsun ve egemen ideoloji olsun. Sözgelimi Kibele tapınışı (culte) Roma İmparatorluğu'nun onu Hristiyanlığa karşı bir kalkan gibi kullanma istek ve desteğine karşın gelişmemiş, baskın hale gelememiş, Sivrihisar yakınında Pessinüs'de doğup oralarda kaybolup gitmiştir. Oysa Müslümanlık ya da Hristiyanlık yalnız doğdukları yerleri değil deniz aşırı bölgeleri bile etkileyip değiştirmişlerdir.

İdeoloji maddi etkinlikleri, maddi ilişkileri onların pratiğinde onlarla birlikte var olması nedeniyle etkilemekte, maddi sonuçlar doğurmaktadır. Kuşkusuz burada çok dikkatli olmak gerekir. İdeoloji bir fabrikada üretilen kazan değildir, yine Althusser'in deyimiyle, kaldırım taşı da değildir. Devletin ideolojik araçlarının her biri, bir önceki ideolojinin gerçekleşmiş biçimidir. Bir önceki ideolojik söylem maddi pratikle uyuyorsa, güncel olanın hem kaynağı hem de nedenidir. Bu ideoloji her zaman hem bir aygıtta hem de aygıtın pratiğinde yer tutmuştur. Dolayısıyla varoluşu maddidir. Dikkat etmek gerekir ki kendisi madde değildir. Daha önce kendi biçimlendirdiği, kurguladığı maddi gelişmelerin üzerine kendini kurgulamıştır, madde ile birlikte. Bu ideoloji başattır, çağırandır. Nesneyi özne haline çevirendir. Althusser'deki bu ideolojik kurguyu ve onun öğelerini iyi kavramak için, bu söylediklerimizi örnekleyelim. TRT belirli amaçlar yanında, ideolojik etki için de kurulmuştur. Diyelim ki ülkenin birlik ve beraberliğini güçlendirmek amaçlarından biridir. Bu kurumda amaçlanan, sağlanmak istenen ideolojik ülkü yani "birlik ve beraberlik" TRT'nin tüm yayınlarında, mesajlarında kendini belli ettiği gibi etkisini TRT'nin organlarında, iç

9 Althusser ideolojik düşünceden bilim düşüncesine geçişin epistemolojik kesinti (coupure épistémologique) ile gerçekleştiğini, bu kesinti sonucunda soyut temel ve kuramsal kavramlara dayanan bir yöntem aracıyla somut olanın yani tarihin ve toplumun açıklanabileceğini belirtmektedir. Louis ALTHUSSER, *Éléments d'Autocritique*, Hachette Littérature, Paris, 1974, ss.14, 30, 41,42. Ayrıca bakınız: Etienne BALIBAR, *Althusser için Yazılar*, Çev: H. Tufan, İletişim Yay., İstanbul, 1991.

işleyişinde, çalışanlarında, kurumlaşmasında da belli eder, yansıtır. İdeolojik oluşum öğelerin eylem ve işlemlerini biçimlendirir. Sözgelimi ülke birliği ülküsüne bağlı olmayan memur TRT'de tutulmaz. Bu personel kendine uygun gelecek kendini ideolojik olarak karşılayacak başka bir sistemin içine girer. Personel bu ülküye uygun biçimde hareket etmek zorundadır. Her eyleminde, her pratiğinde özgür öznenin kabul ettiği, empoze ettiği düşünceleri yansıtmak zorundadır. Birlik ve beraberlik konusunda yayın yapacak bir birim kurulur. Program ve yayın daireleri yeniden düzenlenir. Toplantılar yapıp kararlar alınır. Bu toplantılar özel gündemli ve bürokratik kurallara uygun olarak gerçekleştirilir. Althusser'in belirttiği rituel, burada bürokratik rituel, bürokratik usul olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu amaç için yeni araç, gereç alınır. İdeoloji ile bu maddi gelişmeler birlikte yürümektedir. İdeolojik bir söylem maddi oluşumlara yol açmış, yeni oluşumların yaratıcısı olmuştur. Özgür öznenin belirlediği ideolojik dozun, ya da önceli olan ideolojik dozun sisteme enjekte edilmesi, aşılması için bir yapı oluşmuştur. Bu maddi yapının dokusunu, örgüsünü benimsenen ideoloji belirlemektedir. Alt sistemler bu ideolojiye göre düzenlenmekte ve çalışmaktadır. İdeoloji, dokunun ve yönetsel örgünün içindedir. Bir sonraki ideolojik oluşum da burada temellenir ama aynısı olmayacaktır ya da aynısı olması zorunlu değildir. Kurumun düşüncesi, eylem ve maddi yapıyla iç içedir ve birlikte varolmaktadır. Althusser'in deyişiyle ideoloji ile madde içiçedir. İdeoloji maddenin soyut yansıması değildir. Çünkü onunla içiçedir, onun ayrılmazdır. Onunla birlikte var olmuştur ve onunla birlikte var olmaya devam edecektir.

Geliştirdiği model içinde Althusser, ekonomik indirgemeciliği reddetmektedir. İde-

olojiye üstbelirleme görevi yüklemekte daha doğrusu yüklenmiş olduğunu kanıtlamaktadır. Sonra da "Majesteleri Ekonomiyi" toplumsal formasyonun en önünde alıp, biraz geriye atmaktadır. Bu kurgusu, sistematikliğinde en zayıf halka diye oldukça çok eleştiri almıştır. Ancak felsefi kurgusunda, yaşamdan kaynaklanmayan ve örneklendirilemeyen ya da başka düzenliliklerle ilişkilendirilmesi olanaksız benzetmelerden ve "örnek-siz basitten" kaçınmaktadır. Örnekleri herkesin anlayacağı kadar yalın ve açık olgulara dayanmaktadır. Hem basitten kaçınmak için hem de pratiği daha anlamlı biçimde örneklemek için büyük bir çaba harcadığı görülmektedir. Onu bir kalemde silmek, birkaç sayfayla açık düşürmek olanaksızdır.

Devletin ideolojik aygıtları maddi bir yapı olarak kendi içindeki ideolojik oluşumları topluma çıktı olarak, sözgelimi haber olarak verirler. Buradaki maddi sözcüğünü Althusser değişik anlamları karşılamak üzere kullanmaktadır. Bunlar, pratikler, maddi ritüeller, maddi ideolojik aygıtlardır. Düşünsel olan maddi olanın içinde gerçekleşmektedir. Bu saptama çok önemlidir.¹⁰ Dolayısıyla Althusser, çoğumuzun yaşamımızda başvurduğumuz ya da yorum olarak uyguladığımız hayali (imgelemsel), manevi olan-maddi olan ayrımından uzaklaşmakta, bu ayrımı reddetmemekle birlikte, önerisini yeni bir saptama ve anlayış üzerine oturtmaktadır. Maddi olanla düşünsel olanı kesin çizgilerle birbirinden ayırma ve onları kompartmanlara kilitleme Althusser'in sistematikliğine uymaz. Ona göre düşünsel ya da hayali olan maddi olanın içinde gerçekleşir. Kendi deyimiyle bu; koşullu, görünüşe dayalı ve sonrası gelecek başlangıç tezi (orijinal metinde kullanılan terim: Fra. thèse

¹⁰ Konuyla ilgili Türkçe bilgi, açıklama ve yorum için bakınız: Zafer YILMAZ, a.g.m., s.60 vd.; Serpil SANCAR ÜŞÜR, a. g. c., s.41vd.; Ayşe İNAL, a. g. c., s. 58 vd.

présomptive), daha sonraki ideolojiyi yerli yerine konuşlandırma ve kavramlaştırma çalışmalarında çok önemli bir rol oynayacaktır. İdeoloji, ekonomik pratiğin bağımlı bir sonucu ya da uzantısı değil, kendi özerk belirleyici gücü ve etkisi olan maddi bir pratiktir. Bu saptama kitle iletişimi ile de çok yakından ilgilidir. Gerçekten günümüzde kitle iletişimi böyle bir önermenin en güzel örneklerini vermekte, pratiğini yansıtmaktadır. İdeolojinin önemi anlaşıldıkça ve gücü arttıkça, kitle iletişiminin yoğunluğu da artacak, dolayısıyla topluma aşılacak ideolojik doz da çoğalacaktır. Günümüzün küreselleşen dünyası böyle bir ortamı yaşamaktadır. Bu ideolojik abanma her türlü ilişkiye egemendir ya da egemen olma yolundadır. Türkiye'ye küreselleşmenin maddi pratiklerinden önce ideolojisi gelmiştir. Ama bu ideoloji başka ülkelerdeki maddi pratiklerin içinde onlarla birlikte varolmuştur. Örneğimizde bu ideoloji kurucu yani çağırıcı ideolojidir. Althusser'in tanımına atfen diyebiliriz ki, yeni doğan çocuğun adı gibi yeni oluşum içindeki Türkiye'ye Batı tarafından verilen ad "küreselleşmekte olan ülkedir."¹¹ Türkiye bundan sonraki ödevlerini bu amaçla yapacak derslerini bu amaçla çalışacaktır. Yine bu ideoloji, küreselleşecek olan Türkiye'nin alt yapısını hazırlayacaktır. Bu ithal ideoloji, henüz kendine uygun düşen maddi bir ortamın üst yapısı değildir. Bir başka anlatımla Türkiye'de küreselleşmenin, yaşadığımız biçimde ideolojisi var, kendisi yoktur. Zaman içinde kurucu ideolojinin yine ideolojik olan yansıması kendine uygun düşen alt yapıyı kuracak, yeni ideolojik süreç onunla birlikte oluşacaktır. Yani bu ideoloji sistemi "üstbelirleyecektir". Çünkü kalıcı olma özelliği buna bağlıdır. Küreselleşme ülkemizde her şeyi örtmüştür. Ona karşı ne güçlü bir tepki ne de güçlü bir siya-

sal muhalefet vardır. Bu örnek, Hall'un yönelttiği "toplumda ezilen sınıfların, muhalif görüşlerin ideoloji üretiminden yoksun bırakılmış olması" eleştirisine Althusser'den bir yanıt gibidir.

Öte yandan topluma haber yayan kuruluşlar, hem maddi oluşumun ideolojik çıktısı fakat aynı zamanda maddi oluşuma katkıda bulunan kuruluşlardır. Bunların temel çıktısı olan haber, özü itibariyle maddi olay ve katmanlar içinde doğup, gelişir, sonunda çökelti olarak ve sürekli var olmak amacıyla ideolojik katman içinde kendine yer bulur. İşte bu aşamada kitle iletişim araçlarının çıktısı olan haberin farklı bir kimliğe büründüğü görülür. Haber ideolojinin kurucu öğelerinden biri olmuştur.

Althusser ideolojinin maddenin soyut yansıması olmadığını onunla içiçe olduğunu belirtir. Bu yüzden de onun maddi özellik kazandığını söyler. Buradan ideolojinin doğru ya da yanlış tartışması dışında kalması gibi bir sonuç ortaya çıkar. Çünkü ideoloji aynı zamanda gerçeği ifade eder, Ayrıca ideoloji maddenin içinde olması nedeniyle gerçeğin ta kendisi olmaktadır. Çünkü ideoloji çok somut örnekler olan dil, gelenek ve aile yaşamı vb. gibi toplumsal uygulamalar, pratikler içinde yer alır. Bir kez daha yineleyelim ki ideoloji Althusser'in belirttiği gibi kaldırım taşı değildir, tüfek değildir. Ona böyle bir maddilik anlayışı izafe edilemez. Bu pratikler kimi kez yazılı kimi kez sözlü olarak açıklanırlar. Kimi kez de görüntülüdür. Althusser'e göre burada yapılan en önemli yanlış, nesnenin kendisi ile nesnenin bilgisinin birbirine karıştırılmakta olmasıdır. Kanımca kendisinden sonra onu eleştiren, başta Zizek olmak üzere, birçok düşünür bu yanlışla düşmüştür. Althusser'in ideoloji kavramsallaştırması ile ilgili olarak birçok ülkede düşünürler ve yazarlar uzun süre

11 Yüz yıl önce hasta adanı, yirmi otuz yıl önce gelişmekte olan ülke derlerdi.

hem Althusser kavramsallaştırmasını anlamakta güçlük çekmişler hem de onun anlatımını farklı biçimde yorumlamışlardır. Sözgelimi böyle bir olay anımsayabildiğim kadarıyla Çekoslovakya ve İtalya'da yaşanmıştır. Türkiye'de ise Selahattin Hilav ile Hilmi Yavuz arasında Althusser'in ideoloji anlayışı üzerine önemli bir tartışma olmuştur. Hilmi Yavuz, Hilav'ın Althusser'i anlamadığı görüşündedir. Bu konuda yazıya döktüğü birkaç kanıt vardır. Hilav'ın ideolojiyi yaşayan bir ilişki olarak (oysa yaşanan olacak) tanımlamasını Yavuz haklı olarak yanlış bulmaktadır. Hilav ise Yavuz'u Althusser kavramlaştırmasındaki dizgeyi ters çevirmiş olmakla suçlamaktadır (Yavuz, 1975: 51).

Günümüz toplumsal ve siyasal bilimler terminolojisinde ideoloji artık farklı bir yer ve konuma oturtulmuş bulunmaktadır. İdeoloji eskimez, çünkü yaşam pratiğinin çok önemli bir parçası hatta tümleyicisidir. Farklı bir kavramlaştırmadan hareket edilse bile ideolojinin sonunun gelmesi fiziki olarak olanaksızdır.¹² İdeoloji maddi hayatın temel pratiğidir. Onunla iç içedir.

Althusser hiçbir yapıtında eksiksiz ve ideolojinin tüm öğelerini zikreden bir ideoloji tanımı yapmamıştır. İdeolojinin ana ve oluşturunca öğeleriyle ilgili tanımlara gitmiş, onların ideoloji ile bağıntılarını açıklamış ama ideolojiyi tümüyle betimleyen tanım yapmamıştır. *Marks İçin* adlı kitabının 281.

12 Bu konuda bakınız: Daniel BELL, *The End of Ideology*, Free Presse, New-York, 1960. Bu yapıtında Bell, ideolojiyi siyasal bilimi açısından irdelemekte, onu siyasal sistemlerin bir görüntüsü, ödüklere bir ağ olarak ele almaktadır. Dolayısıyla siyasal sistemler arasındaki çekişme azaldıkça, dünya monist bir düşünce yapısına yönelirken ideolojilerin son bulacağını öne sürmektedir. Benzer görüş Raymond ARON'un *La Lutte des Classes*, Gallimard, Paris, 1964 adlı çalışmasında dile getirilmiştir. Siyasal bağlamda ideolojilerin sonu değil ideolojik savaşların sonunun gelmesi daha ussal bir saptama olacaktır. Kaldı ki ideolojinin sonunun geldiğini söylemek ideolojik bir söylemdir. Althusser'in yaklaşımına göre ise ideoloji hayatın vazgeçilmez temel bir pratiğidir. Maddi orantıyla birikteliği vardır. Yok olması söz konusu olamaz.

sayfasında ilk bakışta ideoloji tanımı gibi görünen cümle: "Kendine göre bir mantığı ve tutarlığı olan, belli bir toplum içinde tarihi varlığı ve tarihi görevi bulunan bir tasavvurlar (imajlar, mitler) bütünüdür" hemen belirtmek gerekir ki tanım amacına yönelik değildir. Althusser burada ideoloji tanımı vermemekte yalnızca ideolojinin bilinen birçok özelliğinden birkaçını sıralamakla yetinmektedir. Ayrıca ideoloji tanımı yapmadığını aynı paragrafta da açıklamaktadır (Althusser, 2002: 281 vd.).

Althusser ideoloji ile ilgili üç önemli kurucu tez ortaya atmakta ve bu tezler üzerinde kavramlaştırma yapmaktadır. Bunlar birbiriyle ilintili ama birbirlerinin sonucu değildir:

a. *İdeoloji gerçekliğin bir temsili olmayıp tam tersine bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla ilişkilerinin hayali (imgesel) bir temsildir.* Bu hem gerçek bir ilişkiyi hem de imgesel bir ilişkiyi varsayar. Dolayısıyla ideoloji, birey ile bireyin dünyası arasındaki ilişkinin ifadesinden başka bir şey değildir (Althusser, 1970: 51). İdeoloji gerçekliğe ilişkin çarpıtılmış, programlanmış düşüncelere değil gerçek ilişkilere gönderme yapmaktadır. Bir çarpıtılma varsa, çarpıtılan gerçeklik değil insanın gerçek varoluş koşullarıyla olan ilişkisi, bağıntısıdır. Ama insanın kendi dünyasıyla yaşadığı bu ilişki hem hayalidir hem de gerçektir.¹³ Bireyin özneliği ön plandadır. İdeolojide temsil edilen şey, yani içerik ikincil derecede imgesel bir ilişkidir. Bu durumda insan, gerçekliği ideolojik kopulamasının dışında algılayamaz. Gerçekliğin yansımaları, ideolojik oluşumu insanı etki altında tutar. İnsanlar kendi ideolojile-

13 Bu konularda ayrıntılı bilgi için bakınız: C. THERBORN, *İktidarın İdeolojisi ve İdeolojinin İktidarı*, Çev. İ.C.İrc, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989; M. BARRET, *The Politics of Truth: From Marx to Foucault*, Polity Press, Oxford, 1991; Çiler DURSUN, *TV Haberlerinde İdeoloji*, İmge Yayınları, Ankara, 2001.

rini kendi dünyaları olarak yaşarlar. Demek ki ideoloji kendi dünyalarıyla yaşanan ilişkilerini içerir. Başka deyişle ideolojide insanlar kendi varlık koşullarını değil, kendi varlık koşullarını yaşama tarzlarını ifade ederler. Bu hem gerçek ilişkiyi hem de yaşanan hayali ilişkiyi içerir. İdeoloji böylece insanların kendi dünyalarıyla ilişkilerinin ifadesidir olmaktadır.

b. İdeolojinin tarihi yoktur. İdeolojiler kuramının, toplumsal formasyonların, sınıf mücadelesinin tarihine dayalı olduğu görülmür. Böylece kuram ve tarih, kendi kendine sivrilemeyen, belirmeyen fakat sınıf mücadelelerinin bir değişkeni olarak ortaya çıkan kavramlar, gerçekliklerdir. Althusser'e göre ideoloji ile ideolojiler arasında ayırım yapmak gerekir. Genel nitelikli olanlar belirli bir dönemde belirli yapıyla eşleşip, ona denk düşerken (Bazı şamanist Türk topluluklarında kadınların klan yönetiminden sorumlu olmaları nedeniyle çok kocalı olmaları), tekil nitelikli olanlar (örneğin ayın gibi ya da düğün gibi) tarihsel olarak belirlenmiştir. İdeolojinin tarihi kendi dışındadır. Ahlak ya da estetik için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Bu bağlam da onların da tarihi yoktur. Althusser'i etkileyenlerden biri olan Freud da bilinçaltı ebedidir, tarihi yoktur demiştir. Marks da Alman *İdeolojisi'*nde farklı bir anlama gelmekle birlikte aynı terimi kullanmıştır.

c. İdeoloji bireyleri öznel olarak niteleyip, onları özne olarak çağırır, adlandırır. Her ideoloji bir öznel kategorisi üzerine oturtulmuştur. Özne ideolojinin kurucu kategorisidir. Çünkü bir ideoloji özne aracılığıyla belirir ve ancak öznel için vardır. Pratik de bir ideoloji aracılığıyla ideolojinin içinde vardır. Althusser'in yaklaşımında bu nokta çok önemlidir, ana tez belirli ölçüde bu önerme üzerine oturmuştur. İdeoloji bireyleri

adlandırma yoluyla onları bir özne haline dönüştürmektedir. Bu saptamanın anlamı şudur: Ailede doğacak çocuğun yeni bir kimliği olacağı, onun yerini kimsenin alamayacağı önceden belirlenmiştir. Bir başka tanımla çocuk doğmadan önce içinde yer alacağı ailede, aile üyelerinin beklediği bir nesnedir. Aile ideolojisinin biçimi ile ve o biçim içinde özne olarak belirlenmiş bulunmaktadır. Ayrıca her zaman öznedir ve özne olarak kalacaktır (Althusser, 1970: 41). Althusser'in çalışmalarında önemli bir yer tutan "çağırma" ya da "adlandırma" başlı başına bir süreci ifade etmektedir. Çağırma ile toplum nesnelere özellik kazandırmaktadır. İletişim terimleriyle söyleyecek olursak bu yolla eylemsiz öznel daha doğrusu "şeyler" söylemlerle karşı karşıya gelmektedir. Bu özellik ideolojik ortam içinde nesnelere, şeyleri özne olarak belirli bir yere oturtmakta, somutlaştırmaktadır. Çağırma ile bireyin ideolojik olarak adı konmuş olmaktadır. Yani ideolojik etki ve oluşum çağırma ile başlayıp daha sonra da yeni çağırmanın etkisiyle bir toplumsal bileşke olarak sürüp gidecektir. Bundan sonra tüm ilişkiler bu isimlendirmenin etkisi ve onun verdiği görüş açısından özne tarafından değerlendirilecektir. Her nesnenin özne haline gelmesi aynı zamanda sürekliliği sağlayan bir pratiktir. İdeolojik açıdan süreklilik asıl olarak çağırma, adlandırma yoluyla gerçekleşmektedir. Bu yolla insanlar özne olmanın yarattığı sınırlar içinde kendilerinden beklenen toplumsal rolü oynarlar. Bu roller arasında ideoloji taşıma da vardır. Ancak bu işlevin öznelere olana rıza gösteren basit taşıyıcılar, hatta karşı gelmeyi (öğrenmeyen değil) öğrenmesi olanaksız kölelerdir.¹⁴ Bu işlemin sürekli olması yani her yeni nesnenin geçmişte yaşananların etkisi altında bir isimle

14 Karşılaştırma için bakınız: Jorge LARRAIN, İdeoloji ve Kültürel Kimlik, Çev. N.Domaniç, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1995; Serpil SANCAR ÜŞÜR, a.g.e., s. 46 vd.

çağırılmaları süreklilik ilkesi uyarınca, var olan sistemi bir sonraya taşır. Özne olan ise varoluş koşulları içinde kendinden beklenen toplumsal rolün aktörü olur. Ama bu kolay değildir, bu süreç yıllar alır. Dolayısıyla belirli bir özne, çevresinin yaptığı aşyla bir sonraki döneme her şeyi taşır. Ayrıca sistemin sürekliliği yalnızca ideoloji pratiğinde, ideolojinin işleminde değil, oluşumunda yani çağırma, isimlendirmede gizlidir. Çağırma ideolojik pratiğin anahtar parçası olmaktadır (Dursun, 2001:29). Devletin ideolojik araçlarında da durum aynıdır. Birer ideoloji taşıyıcısı olan bu araçların sistemi yeniden üretme görevleri vardır. Ancak bu görevin üstlenilmesi, ortaya çıkış nedeni, madde ile bilincin iç içe girmesinde gizlidir.

İdeoloji tıpkı bir yansıtıcı ya da ayna gibi ya da kopyalama makinesi gibi çalışır ve toplumsal formasyon içinde bireyin özne olarak adlandırılıp çağırılmasını sağlar. Çağırılma ile adlandırılmış yani bir isim konmuş ve dolayısıyla belirlenmiş toplumsal görevi üstlenmiş olan özneler, başka egemen öznelerin boyunduruğu altına girerler. Nesnelere özne haline getirilmesi bir pratik olarak gerçek yaşamla birlikte sürüp gider. Böylece özneler baskıcı devlet işlevine gerek kalmaksızın, egemen öznenin istediği yani ideolojinin buyurduğu biçimde, Althusser'in terimleriyle "kendiliklerinden yürürler". Ancak çok önemli olan nokta ideolojik oluşum sürecinin belirli bir aşamada bitmemesi, durmaması sürekli olmasıdır. Çünkü bu süreç pratikle bağıntılıdır. Onun belirttiği gibi bir pratik, bir ideolojinin aracılığıyla ve ideolojinin içinde oluşur (Althusser, 1995: 202). Klasik yaklaşımlarda gördüğümüz ideolojinin sisteme dışardan getirilmiş ama bireyle de içli dışlı olmuş konumu ile Althusser'in ideolojiye verdiği konum birbirinden çok farklı, hatta karşılaştırılmaları bile olanaklı değildir. Bu yönüyle de Althusser diğer tüm dü-

şünürlerden farklıdır. Yaklaşımları özgündür. Açıklamaları özgündür. Maddeyi ve onun devinimini konumlandırması özgündür. Hatta yaşantısı özgündür.¹⁵ Çoğunlukla mantığın tüm yollarını denemiş, gözlenecek olayları ve gözlem yerini çok iyi seçmiştir. İdeolojinin tanımını vermemiş olmasına karşın onun kurucu ve yardımcı öğeleri ile ilgili son derece geçerli açıklamaları bulunmaktadır. Bu açıklamaları rasyonel düşüncenin çürütmesi mümkün değildir. Çünkü açıklamalar yaşam pratiği üzerine oturmuştur, yaşanılmıştır. Çalışmalarında taklit derecesine varacak etkilenme yoktur. Son elli yılda ideoloji ile ilgili birçok düşünür yapıt vermiş olmasına karşın çoğu dipnotlara bile girememektedir. Oysa nerede ideoloji varsa orada Althusser vardır. Ne var ki eski ya da yeni birçok Batılı özellikle Amerikan pragmatisti onu tümüyle yok edemedikleri için, yazdıklarının ancak kıyasına, köşesine dokunup sözde önemsizleştirmek istemektedirler.

Matematikte iki sayısının hiçbir anlamı yoktur. Yalnızca insan beyninde iki ya da üç ya da herhangi bir sayı soyut bir kavram olarak durur. İki sayısının bu soyutluktan kurtulması, bir işe yarayabilmesi için insanın gerçekleştireceği bir işleme ihtiyaç vardır. Bu, dış dünyadan iki sayısını obje ya da nesnelere ilişkilendiren bir mesajın gelmesi anlamını taşır. İnşai (constructive) bir bilim olan matematiğin bu datasının soyutluktan kurtulması, çağırışım yapabilmesi için bir olgu ya da objenin peşine takılması, bağlanması zorunludur. Yani iki sayısını yaşamdan bir nesne ya da özne ile ilişkilendirmek gerekir. Bütün anlamlı ikiler, olay, obje ya da öznelere bağlanmış, onlarla ilişkilendirilmiş

¹⁵ Althusser'in yaşantısı ve görüşleri konusunda ilginç ve özgün açıklamalar için bakınız: Taner TİMUR, *Felsefi İzlenimler*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2005.

olan ikilerdir. İki sayısının anlam kazanması ancak bu ilişkilendirme ile ortaya çıkabilir. Yoksa soyut bir kavram olarak iki, hiçbir anlam ifade etmez. Dolayısıyla iki sayısı ancak iki araba, iki ağaç dediğimiz zaman bizde bir çağırışım yapar. Daha doğrusu anlam kazanır. Objenin insan için konumu ve görüntüsü de böyledir. Yeni doğan bir çocuk için "yeni doğan çocuk" sıfatlarını kullanır, soyut sıfatlardan öteye geçemeyiz. Bu demektir ki "yeni doğan çocuk" beynimizde anlamlaştırılmaz, daha doğrusu somutlaşamaz. Örneksiz, ortam ve zamandan bağımsız çiğ bir iz olarak kalır. Çünkü insan beyni örneksiz olgu ve kişileri soyut bir bilgi olarak depolar ama anlamlı hale getiremez. Bilişsel süreçler olmaksızın anlam oluşamaz. Yani onların başka nesne ve öznelerle bağıntısını açıklayamaz. Çünkü böyle bir bağıntı gerçekte yoktur. İnsan, obje ve kavramları başka kavramlara bağlı olarak ve kimi kez de onlara gönderme yaparak anlamlı hale getirir. Bunun için yaşam pratiğinden örnekler çıkması gerekir. Bu çocuğun bizde var olabilmesi için, yani somutlaştırılması için¹⁶ onu isimlendirmemiz gerekir. Ona ad koymamız gerekir. Böylece onu farklılaştırmamız, öteki çocuklardan ve isimlilerden ayırdetmemiz gerekir. İşte bu isimlendirme ideolojik kurgunun başlangıcıdır ve çocuğun her türlü eylem ve işlemini, varlığını açıklamak gereğini duyduğunda başvuracağı terim ideolojik bir özellik taşıyan kendi ismidir. Bu çağırma hem kendini hem de kendini o isimle çağırın çevresini bağlar ya da etkiler. İşte ideolojinin temel görevlerinden biri özneleri oluşturmak, toplumdaki tüm öğeleri isimlendirmektir. Bu süreçte kolayca görüldüğü gibi özne haline gelenler edilgen algılayıcıdır. Bu noktada Althusser'e önemli eleştiriler yöneltilmiştir.

Ama bu edilgenlik sürekli değildir. Bir süre sonra özne yeni çağırmalara hedef olacak, kendisi çağırma yapacak, konumu tümüyle değişecektir. Ayrıca edilgenlik ya da etkenlik sistemi çürütmek ya da eleştirmek için geçerli dayanaklar değildir. Daha doğrusu doğruyanlış ikiliği, etken-edilgen ikiliği ile aynı değildir. İlkinden kesinlikle sakınmak gerekirken, ikincisi yol gösterici olabilir. Her edilgen mutlaka yanlıtır denemez. Çünkü edilgen yanlış değildir. Bir özelliktir. Ayrıca Althusser'i eleştirenler prosedürün başlangıcı olan isimlendirme ile ilgili hiçbir şey söyleyemiyorlar. Niçin insanları, eşyaları isimlendiririz, her şeye ve herkese bir ad takarız? Yaşamın ayrılmaz bir parçası olan bu pratiği Althusser çok iyi yakalamış, kimsenin yadsıyamayacağı bu geniş platform ya da düzenlilik üzerine öteki düzenlilikleri oturtmuştur. Gerçi adlandırma ve çağırma kavramlarını Lacan'dan almıştır ama bu kavramları işleme ve geliştirme biçimi farklıdır. Bulduğu sonuç hem çok önemli hem de kendine özgüdür.

Althusser'in ideoloji kuramı ideolojiyi, toplumun ekonomik yapı ve ilişkilerinin dışına taşıdı. Onu özgürleştirdi ve onu bir sınıfın diğerine kabul ettirdiği bir fikirler dizgesinden çok, tüm sınıfların katıldığı süregiden ve her yana yayılmış pratikler dizgesi olarak yeniden tanımladı. Bu sınıfların bu pratiklere katılması, bu pratiklerin artık başat sınıfın çıkarlarına hizmet etmediği anlamına gelmemektedir, aksine bu hizmeti kesinlikle yerine getirirler; yeniden tanımlanan ideoloji Marks'ın inandığından çok daha etkilidir, çünkü dışarıdan değil içeriden işlemektedir. Tüm sınıfların düşünce ve yaşam biçimlerine derinden işlemiştir (Fiske, 2003: 223). Althusser'e göre ideolojiden kaçmak mümkün değildir. Toplumsal değişimi Marks'ın kuramı kaçınılmaz, Gramsci'nin ki olası,

¹⁶ Kuşkusuz bu isimlendirmeden önce de bu yeni doğan çocuk, çocuk olarak vardır, ancak bilinen değil herhangi bir çocuktur.

Althusser'in kuramı ise olanaksız görür (Fiske, 2003: 227).

Althusser'de ideoloji hayat pratiğidir. Hayatla birlikte başlar. İdeolojiyi bireye yüklemenin yolu ve yöntemi sistemin kendi içinde vardır. İnsana ideoloji yükleme adeta otomatik yani kendiliğinden çalışır. Marks'ın *Kapital*'de ideolojiyi tanımlamak için söylediği "bilmiyorlar ama yapıyorlar" cümlesi, aynı geçerliği Althusser'de de bulmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Marks, işçilerin kendilerini, kendilerine ait olmayan düşünceler aracılığıyla anlamaya zorlandıklarını, itildiklerini söyler. Althusser'de bu durum bir sonuç olarak doğrudur. Ancak O'na göre süreç farklı işlemektedir. Çünkü ideolojinin oluşumuna tüm sınıflar katılır. Örneğin çağırma her sınıfa özgüdür. Böylece yeneden tanımlanan ideoloji toplumsal sistem içinde dışarıdan değil içeriden işlemekte ve sistemi temelinden yakalamaktadır (Fiske, 2003: 223). Egemen ideoloji varlığını ve sürekliliğini otomatik bilinç yüklemeye borçludur. Yükleme alanı tümüyle egemen ideolojiye aittir. Karşıt ideolojiler kendiliğinden işleyen yükleme alanlarının dışında kalırlar ve kendilerine ancak dış alanda yer tutmaya çalışırlar. Çünkü başka seçenekleri yoktur. Egemen ideoloji her şeyi kaplar ve kapsar. Örneğin egemen ideolojinin önemli bir oluşum ayağı olan; isim koyma, çağırma böyledir. Bu sürece kuşkusuz gelenek ve görenekleri, dinsel kuralları da katabiliriz. Althusser'e göre her pratik ancak bir ideoloji aracılığıyla ama özneler yoluyla var olabilir. Bu varoluş yine bir ideoloji çerçevesi içindedir. Ve her ideoloji ancak bir özne aracılığıyla ve özneler için vardır. Yolda rastlayıp tokalaştığımız bir dostumuzla karşılıklı bu hareketimiz hem bizim onu tanıdığımızı ve kabul ettiğimizi hem de onun bizi tanıyıp kabul ettiğini bildirdiği anlamına gelir. İnsanlar bu şekilde birbirlerini bir özne olarak

görür ve ideolojik kabul etme kurallarını sürekli olarak tekrar ederler. Bu, birlikte yaşayabilmenin ön koşuludur. Söz konusu pratik tekrar edilerek yaşam içine girer, vazgeçilmez kural haline gelir. Yine bu durum Althusser'e göre başkalarıyla karıştırılmanın güvencesidir. Ayrıca belirli bir isimle çağırılışımızla (Başkan İlhan Cavcav, Müsteşar Ahmet Salih Korur gibi) yeri doldurulamaz, taklit edilemez özneler oluşumuz hem teyit edilir hem güvenceye alınır. Bu durumda ideoloji bireyleri, onlara isim vererek ve bu isimle onlara seslenmeyi, onları çağırmayı sağlayarak sistemi geleceğe yöneltir ve kendiliğinden kural koyar. Böylece insanlar artık sıfatları ve sistemden beklentileri olan, aynı zamanda sistemin de kendisinden belirli beklentileri bulunan özneler durumuna gelmiş olurlar. Bu ideolojik oluşum sürekli tekrar eder. İdeolojinin var oluşuyla insanlara özne (sujet) olarak seslenilmesi bir ve aynı şeydir. Althusser'in çağırma ve isim koymadan kastı budur. Çağırma sürecinin yanına, aynı amaca dönük olan geleneklerin, göreneklerin, insanlar arasındaki çeşitli ilişkilerin etkisini de eklemek gerekir. Doğacak çocuğa kendisini bekleyen özgül aile ideolojisinin etkisi ve baskısıyla, aile bir isim koyacaktır. Özgül aile ideolojisi böyle bir olayı beklemektedir. Çocuğun bu olayla evcilleşmesi yani ideolojik sarmalın içine girmesi için ilk adım atılmaktadır. Daha sonra eğitim, din, medya gibi kurum ve pratikler bu süreci tamamlayacaktır.

Yine Althusser'e göre ideoloji gerçekliğin bir temsili değil gerçeklikle ilişkinin temsidir. İdeolojik etkiye kapılmış, ideolojik olarak biçimlendirilmiş birey ki tüm insanlar aynı durumdadır, gerçekte kendileri ve varoluş koşulları arasındaki bağıntıyı değil kendi varoluşlarıyla kendileri arasındaki ilişkiyi ön planda tutarlar (Althusser, 1968: 210). Bu-

rada bireyin özneliği ön plandadır. İdeolojide temsil edilen şey, içerik; ikinci derecede bir ilişki, imgesel bir ilişkidir. Bu durumda insan, gerçekliği ideolojik kopyalamasının dışında algılayamaz. İnsanlar kendi ideolojilerini kendi dünyaları olarak yaşarlar. Demek ki ideoloji kendi dünyalarıyla yaşanan ilişkilerini içerir. Başka deyişle ideolojide insanlar kendi varlık koşullarını değil, kendi varlık koşullarını yaşama tarzlarını ifade ederler. Bu hem gerçek ilişkiyi hem de yaşanan hayali ilişkiyi içerir. İdeoloji böylece insanların kendi dünyalarıyla ilişkilerinin ifadesidir (Althusser, 1968: 211). Dolayısıyla ideolojik araçlarla etkilenmiş ya da işlenmiş kişinin, (örneğin bu belirli bir toplumun tüm insanlarıdır) ne düşünsel ne de pratik olarak ideolojik çerçevenin dışına çıkması çok zordur. Birey bu çerçevenin dışına taşamaz, çıkamaz. Bu kuralın dışına çıkma istisnai diyeceğimiz koşullara ve bu koşulların oluşmasına bağlıdır. Yine bu demektir ki, aynı silahlarla egemen ideoloji ile mücadele etme, onu yıkma ya da değiştirme çok zor, hatta imkansız gibidir. Sisteme karşı gelmeyi göze alanın karşısında yine sistemin yarattığı ve önemli bir bölümü ideolojik kökenli birçok engel ve zorluk çıkar. Bu noktada bir başka değerlendirmeyi de dikkate almak gerekir. İdeolojik sistem ancak ve ancak bir başka ideolojik sistem tarafından yıkılabilir. İdeolojiyle mücadele yine bir başka ideoloji ile mümkündür. Ancak Althusser bu konuda kurguladığı sistemin bir gereği, bağımlı bir sonucu olarak ideolojinin hayat pratiği olması nedeniyle, değişmesinin olanaksız olmasa bile çok zor olduğunu belirtir. Sistemi olduğu gibi reddeden ideolojilerin zora dayalı, baskıcı olmadıkları takdirde başarılı olmaları yani egemen ideolojinin yerine geçmeleri olanaksızdır. Var olan ideolojinin temelleri esas alınmak üzere kurgulanan ideolojik çaba daha çabuk ve kolay tutunacaktır. Yıllardır yaşadığımız siyasi

olaylar, ekonomik mücadeleler, savaşlar bu görüşü kanıtlamaktadır. Ayrıca yaşayan ideolojik atmosfer, ortam her yeri kaplamış ve tutmuştur. Herhangi bir kişiye, kümeye ya da fraksiyona bu alanda boş yer kalmamıştır. Bu durum sürekli. Birey kendinden önce varolan ideolojinin etkisine mutlaka girmek zorundadır. İdeoloji bireyden önce vardır ve kendine tabi kılacağı, hükmedeceği özneleri beklemektedir. İdeoloji hiç bir zaman ben bir ideolojiyim demez ama egemen ideoloji isimlendirme, çağırma gibi yöntemleri kullanarak; okul, kilise, yığın iletişim araçları gibi araçların gücünden yararlanarak bireyin üzerine çökmektedir. Ancak bu durumdan birey rahatsız değildir. Hatta memnundur. Çünkü bireyin kendini çevreleyen, içinde yaşadığı ve varlığını sürdürdüğü ideolojik ortamı, başka ideolojik ortamlarla karşılaştırma olanağı yoktur. Zaten toplumun önemli bir çoğunluğuna göre de başka ideolojik ortam yoktur.

E. Toplumsal Oluşumun Ana Öğeleri

Althusser, sistematığında üçlü bir ayrıma itibar eder. Üç ayrı yapı vardır. Her yapının ayrı bir işlevi ve ayrı bir amacı vardır. Ama birbirleriyle olan bağıntıları özellikle ideolojiyle bağıntıları ilginç ve çok önemlidir. İdeolojinin üstbelirleme gücü ve misyonu vardır. Yani bir toplumsal formasyonda alt yapı önemlidir belirleyicidir. Ancak daha sonraki aşamalarda sözgelimi ideoloji, kendi gücüne dayanarak tüm formasyonu etkiler, hatta onların oluşumunu belirlemeye başlar. İdeolojinin Althusser'e göre yorumunu iyi anlayabilmek için çok önemli olan bu üçlü ayrımı yani üç ayrı yapıyı ve bunların birbiriyle olan ilişkilerini ana hatlarıyla belirtmekte yarar vardır.

a. Ekonomik Yapı: Bu yapı ekonomik faaliyetleri kapsar. Bir maddeyi başka bir madde haline dönüştürmek, madde üzerinde

çalışmak ekonomik bir çabadır. Ekonomik yapı içinde üretim gerçekleştirilir. Sözelimi buğday ekip biçmek, buğdayı un haline getirip ekmek yapmak, onu satmak bir ekonomik işlev türüdür. Üretim olayı yani ekonomik çaba belirli maddeleri toplumun gereksinmesini karşılayacak başka bir madde haline dönüştürmek ve bunu toplumun kullanımına sunmak çabasıdır. Maddi bir olayın adıdır. Bu temel çaba tüm toplumsal sistemlere özgüdür. Varlığın vazgeçilmez koşuludur.

Althusser'e göre ekonomik yapı ve onun belirleyici gücü toplumsal formasyon içinde tek başına belirleyici değildir. "Majesteleri Ekonomi" yalnızca kendi ayakları üzerinde durmaz. Ona göre belirlenme ilkesi, bir düzeyin sözelimi ekonomik düzeyin, tüm öbür düzeyler üzerindeki belirleyiciliği olarak değil aynı zamanda değişik belirlenmelerin yapılaşmış toplamı, bunların etkilerinin yapısı olarak düşünülmelidir. Althusser pratiklerin görelî özerkliği ve son kertede belirleme kavramının ancak üstbelirleme yaklaşımı ile açıklanabileceğini ileri sürer. Farklı düzeyler arasında bir kaynaşma ya da geçici kopukluk olduğu zaman, bunun nedeni ekonominin kendini ayrı tutup, ayrı gösterip ayakları üzerinde dikilip görünmesi değil, farklı düzeylerdeki çelişkilerin hepsinin tek bir süreç içinde, konjonktür içinde birikmiş olmasıdır. Öyleyse bu konjonktür tüm öbür kerteler ve etkiler tarafından üst belirlenmiştir. Çok daha önemlisi "egemen olarak" yapılaşmıştır (Althusser, 1968: 210).

Bütün olayları tek başına ekonomik koşullandırmalara ya da ideolojik oluşuma yani tek bir öze bağlamak, bu öze indirgemek yanlıştır. Hiçbir uygulama yalnız kendinden önce gerçekleşmiş başka ve tek bir pratiğe indirgenemez. Her pratik kendinden önce var olan karmaşık fakat açıklanabilir başka

pratiklerin sonucudur. Her pratik yalnızca altyapısal gelişmelere bağlanamayacağı gibi sadece ideolojik gelişmelere de indirgenemez.

b. Siyasal Pratik: Üretim sonucu yani ekonomik faaliyet sonucu ortaya çıkan ürünün nasıl paylaşılacağına ilkelerini belirleyen uygulamadır. Üleşimin ve ilkelerinin açıklanıp bunlara uyumun sağlanması çalışmasıdır. Bu uygulamayı siyasal sistem gözetir. Koyduğu hukuki kurallarla bölüşüm sonucu kime ne kadar pay düşeceğini belirler. Sözelimi işçi ücretinin ne olacağını, hukuk kurallarına uymamanın cezasını bu çalışma belirler ve koyduğu ilkelere uyulmasını, insanlara meşru gelen, doğal gelen kurumlarıyla gözetir. Bunu gerçekleştirmek için de elinde hukuk sistemi, kolluk güçleri, mahkemeler vardır. Bu işlevler kimin adına yapılırsa yapılsın özde anlamı, paylaşım ile ilgili kurallara, sistemin kalıplarına uyumu sağlamak asıldır. Ülkenin siyasal sistemi, parlamentosu, hukuk sistemi, sendikacılığı, siyasi partileri, kolluk gücü siyasal pratikle yükümlü kurumlarıdır.

c. İdeolojik Düzey: Toplumsal formasyonun üçüncü katmanıdır. Ekonomik yapılaşma ve ona bağlı pratikle, sistemin fiziki ve anlık gereksinmesi karşılanır. Maddi gereksinmeler karşılanır. Siyasal pratik de bu durumu yani statükoyu gözetir. Oysa sistemin bir dönemden öteki döneme geçişini sağlamak için, daha doğrusu sistemin sürekliliği için ek bir yapılanmaya, çabaya, oluşuma ihtiyaç vardır. Bu oluşum, ideolojik yapı ve çabadır. Sistemin bütün özellikleriyle bugünden yarına aktarılmasını ideolojik sistem sağlamaktadır. Dönemler arasında bağlantıyı ideoloji kurar. İdeoloji, sistemi zaman ve mekan bakımından birbirine bağlayan adeta bir harç dokudur. Bu harç aynı zamanda çeşitli düzeyleri de birbirine bağlar. Hatta bu

harç, bir süre sonra sıva rolünü de üstlenerek tüm düzeyleri birbirine bağlamakla kalmaz aynı zamanda onları örter. Bu sorun özellikle ve ilk defa Gramsci tarafından incelenmiştir (Gramsci, 1986: 14). Althusser, Gramsci'yi öncülü olarak görür. Sivil toplumun kimi kurumlarını, işlevsel olarak devletin kapsadığını ilk kez Gramsci'nin dile getirdiğini söyler. Ama Althusser'e göre Gramsci belirlediği yolda sezgilerini sistemleştirememiştir. Sorunun özünü yakalayamamıştır. Gramsci'de bağımsız bir ideoloji teorisi de yoktur. Oysa Althusser'de konu farklı ele alınmaktadır. Ona göre ideolojinin ilk işlevi harç doku olmak değildir. İdeoloji, oluşum açısından farklı olması nedeniyle yeri çok gerilerde olmak üzere, -bu arada harç doku misyonunu da dolaylı olarak yerine getirmektedir. Bir başka anlatımla Althusser'de ideolojinin dönemler ve kuşaklar arasında harç doku rolü oynaması gibi bir ana tema yoktur. Bu tema başka gerçekliklerin ancak sonucu olarak ortaya çıkmaktadır yani dolaylıdır. Althusser'e göre ideolojilerin kendileri değil taşıyıcıları olan ayinler, dini törenler, toplantılar, kitle iletişim araçları, kitaplar, gazeteler, filmler, televizyon programları, radyolar vb. süreklidir. İdeoloji belirli taşıyıcılara adeta otomatik olarak yüklenmiştir. Onlarla birlikte vardır. Çünkü ideoloji onların pratiğinin içindedir. Gelenekler, görenekler, din ve öteki toplumsal alışkanlıklar, kitle iletişim araçları yaşadığı sürece ideolojiler de yaşar. Dolayısıyla ideolojinin bir dönemi bir başka döneme bağlaması ideolojik gerçeklikten ziyade ideoloji taşıyanlarla ilgilidir. Gramsci'de ideolojinin oluşumu ile ilgili tezler yoktur. O, ideolojiyi bir veri olarak ve gördüğü gibi ele almaktadır. Oysa Althusser'de ideolojinin oluşumu ile ilgili açıklamalar çok geniş ve önemli bir yer tutar. Bu çok önemli bir niteliktir. Bir toplumsal olay önce: Niçin ve nasıl? sorularıyla karşılanmalı, sonra özellikleri

açıklanmalı, daha sonra da eleştirilmelidir. Yani ideolojinin önce nasıl olduğu açıklanmalı sonra eleştirisine geçilmelidir. Althusser bu yolu çok doğru biçimde kullanan bir düşünürdür. Gramsci'nin orijinal açıklamalarına karşın, ideolojik oluşumla ilgili açıklamaları son derece cılızdır. Nitekim yazılarında "hegemonya" kavramına, çok önemli olmasına karşın, yeteri kadar derinlik kazandıramadığı görülmektedir (Gramsci, 1975: 85). Onu Althusser "görüşlerinde sığ" bir düşünür olarak nitelendirmektedir. Althusser'de ideoloji, yalnız kendini yeniden üretmekle kalmaz, kendini yeniden üretmekle sistemi de otomatik olarak yeniden kurgular. İdeolojinin toplumsal işleviyle ilgili olarak denilebilir ki, Althusser'de ideolojik oluşum, sistemi çok önemli sonuçlara götürmektedir. Özgün tarihi yoktur ama yaşanılan ortam ve dönemin haritasını oluşturmaktadır. Gramsci'de ideoloji hegemonyanın bir aracı iken, Althusser'de maddi pratiğin ayrılmaz parçasıdır. Dolayısıyla her yeri ve her şeyi sarmıştır. Balığın içinde yaşadığı su gibidir. O düşünce sistemini değil ortamı ifade eder. Çağırın, egemen ideoloji her yerededir. Bu yüzden Althusser toplumun alt kesimlerinin kurtuluşları konusunda çok karamsardır. Bu saptamayı ülkemizin siyasal gerçeği ile ilişkilendirdiğimizde onunla örtüştüğünü, üst üste geldiğini görürüz. Nitekim ulusal seçimlerde, böylesine fakirlik ve perişanlık içinde olan formasyondan tepkici, sisteme karşı olan oranı yok denecek kadar az çıkmaktadır. Kuşkusuz burada sayısız denecek kadar çok faktörün etkisi olabilir. Ancak Althusserci görüş işin özünü yakalamamızı, seçmen davranışını ve bu siyasal davranışın sonuçlarını net biçimde anlamamızı sağlamaktadır. Çünkü Althusser yaptığı ideoloji kavramlaştırması ile radikal nitelikli siyasal mücadeleye, karşı tepkilere yer bırakmaktadır. Bu tepkilerin ideolojik kaynakları

olsa bile başarıya ulaşmaları çok zordur. İdeolojik ağırlık her öge ve ilişkinin üzerine çökmüş gibidir. Çizdiği harita çok yerde, çok ülkede aslına uygun çıkmaktadır.

Althusser'e göre yine, her toplumsal formasyonun ayırıcı niteliği ekonomik, politik ve ideolojik düzeylerin ya da kertelerin bir araya gelmelerinde temellenir. Bu düzeyler farklı pratikler olması nedeniyle birbirlerinden ayrıldığı gibi aynı zamanda diğerlerini belirleme ve etkileme güçleri bakımından da farklılaşmışlardır. Siyasal ve ideolojik sistemin konuştuğu üstyapının görece özerkliği vardır. Çok daha önemlisi üst yapı, toplumsal formasyonun varlığının vazgeçilmez, gerekli koşul ve pratiklerini içerir. Ayrıca toplumsal formasyonun kendini yeniden üretmesi için mutlaka ideolojik çabaya ihtiyaç vardır. Bu çaba olmaksızın ekonomik sistem içinde görev almış kişilerin kendilerine düşen görev ve yükümlülükleri yerine getirmeleri ya da tekrarlamaları ve bu rolleri kendilerinden sonra gelecek kuşaklara aktarmaları mümkün değildir. Gerçi bu görüş Gramsci'de çok daha baskındır ama Althusser'in kavramsallaştırmasında da varoluşu farklı olmakla birlikte sistemin sürekliliğine katkısı inkar edilmez. İdeolojik yapılaşma düzenin sürekliliğini sağlayan, yaşanan sistemi yeniden üreten, vazgeçilmez, olmazsa olmaz toplumsal pratikleri içerdiği gibi toplumsal sistemin önemli araçlarını da içerir. Örneğin ideoloji; kitaplarda, gazetelerde, dergilerde filmlerde, vaazlarda, derslerde, toplantılarda, düğünlerde, tüm törenlerde ve daha birçok pratikte söylemler biçiminde var olmaktadır. Söz konusu bu söylemler ideoloji taşıyıcı bu pratiklerin, uygulamaların ayrılmaz parçasıdır, onların içindedir. İdeoloji bunlarla içiçedir ve onlarla birlikte var olmuştur (Althusser, 1995: 107).

Yaşadıklarımızdan çıkan sonuçlara bakıldığında altyapının her zaman ideolojik sistem üzerinde bire bir etkisi ve denetimi olduğunu söylemek oldukça zordur. Sözelimi Hitler Almanya'sında faşist siyasal akımın maddi temellerini görmek çok kolaydır. Bu rejimle Almanya'da daha çok silah, daha çok mal üretilip satılmasının sanayi ve ticaret burjuvazisine çok şey sağladığı kesindir. Faşist rejim sayesinde üretilenlerin daha kolay satılması, pazarlara açılma ve en önemlisi bu pazarların silah zoruyla işgali anlaşılabilir ve açıklanabilir bir gerekçedir. Ama böyle bir rejimin durup dururken, Yahudi düşmanlığını ideolojik bir amblem haline getirip, milyonlarca insanın ölümüne yol açmasını altyapısıyla ilişkilendirmek doğru olmasa gerek (Miliband vd., 1977). Daha fazla adam öldürmek için bu rejimde yeni teknolojiler yaratılmış olması yeterli bir gerekçe olmaktan uzaktır. Yahudilerin elinden zenginliklerini almak için onları öldürmenin hiçbir ussal ve siyasal gerekçesi yoktur. Bu olayda büyük bir kurgulama yanlışı vardır, ama aynı zamanda altyapıdan oldukça bağımsız bir ideolojik oluşum söz konusudur. İlerleyen aşamalarda bu inanç altyapıyı etkilemiş hatta beklenmedik bir yönde değişikliğe uğratmıştır. Öte yandan bu ideolojik oluşumun nedenlerini daha önceki ideolojik kaynak ve düşüncelerde görmek mümkündür.

İdeolojinin gücünü ve oynadığı rolü çok açık göreceğimiz bir başka örnek, yakın tarihimizdendir. Kurtuluş Savaşı'nda yurdu savunan yüz bin dolayında yurtsever insanın bu girişimini ideolojik yönelimleri ön plana çıkarmadan açıklayamayız. Dumlupınar'da savaşanların amacı düşmanı yenip ileride zengin olmak değildir. Kurtuluş Savaşı'nda Türkleri güdüleyen en önemli faktör dindir (Timur, 1993: 24). Bir başka anlatımla bu direnişin özünde madde yatmaz. Tarihte ve

günümüzde bu kuralı doğrulayan binlerce örnek bulunmaktadır. İdeolojik sarmal, bireyi baştan ayağa kavramakta, hatta ölüme götürmektedir. Demek ki, ister günlük yaşantıda ister uzun soluklu düzenlemelerde, isterse de sınıf mücadelesinde olsun, ideoloji ihmal edilmemesi gereken önemli, hatta bazı örneklerde özerk kalabilen bir alandır.

Günümüz insanı meşruiyet içinde konulmuş kamusal kurallara uymak zorundadır. Bunlara uymazsa devlet kendisine yaptırım uygular, fiziki baskı uygular. Devlet, yönetileni belirli bir alan içinde tutar, bunun için önce ikna gücünü kullanır ve dışa çıkıldığında fiziki gücünü kullanarak bu sapmayı düzeltir. Görülüyor ki, devletin denetimi yalnızca fiziki güce dayalı değildir. Bu konuda devlete yardımcı nitelikte başka araçlar ve uygulamalar vardır. Devletin bütün aygıtları hem ideoloji hem de fiziki baskı kullanarak işler. İnsanı devletin yanında, sosyolojik olarak da biçimlendiren, davranışlarını denetleyen toplumsal oluşumlar vardır. Bunlar devlet dışı ideolojik araçlardır ve en önemlileri aile, toplumsal çevre, gelenek ve görenekler, din kuralları ve kitle iletişim araçlarıdır. Bu araçlara devlet dışı dememize karşın son tahlilde bunlar ideolojik oluşumu sağlayan, ideolojik oluşuma katkıda bulunan ama asıl olarak devletin işini kolaylaştıran araçlardır. Artık günümüzde ideolojik oluşuma katkıda bulunan araçlar için devlet dışı ya da devlet içi ayrımı yapmanın pratik bir yararı kalmamasına karşın bu ayrımın akademik bir yeri ve önemi olduğu bilinmektedir. Bu ayrımdan kendi görüşlerini kavramlaştırmak ve örneklemek açısından Althusser de yararlanmıştı. Bu ayrım sınıflandırmayı, analizi ve olayları kavramayı kolaylaştırabilir. Çok daha önemlisi devletin ne işe yaradığı konusundaki sorulara önemli yanıtlar da buradan çıkar. Bu aygıtlar insanı, ideolojik olarak yoğurup onun belirli bir biçimi

almasına yardımcı olurlar. Bireyi istenilen biçimde düşünmeye yönlendirir, zorlar hatta mecbur kılarlar. Bu çaba genellikle çok yönlüdür. Son amaç üretim ilişkilerini, sistemin ana dayanaklarını yeniden üretmektir. Bilinmelidir ki, ekonomik çıkarları savunmak politik eylemle olanaklıdır ama insanların politik eylemlere girişmesi için de ideoloji gereklidir (Miliband vd. 1977: 47). Yine belirtmek gerekir ki, belirli bir dönemden sonra bireyi etkileme ya da denetleme görevini, başka ideolojik aygıtlar yüklenir. İnsanı okul çağında okul, eğitim sistemi ya da aile denetlerken, olgun yaşta bireyin ideolojik denetimi daha çok din ve kitle iletişim araçlarına geçer. Demek ki toplumsal sistem içinde var olan gelenek ve görenekler, aile, okul, din sistemi ama en önemlisi geniş anlamda kitle iletişimi, insanı biçimlendirip, yönlendiren denetleyen aygıtlardır. Bunların temel misyonu ideoloji taşımadır ve önce bu yönleriyle ele alınmalıdır.

Günümüzde baskıcı devlet işlevleri ikinci plana itilmiştir. Çağdaş siyasal yaklaşımlar fiziki baskıyı reddetmektedir. İnsan önce ideolojik çaba ile yoğrulup, biçimlendirilir. Gramsci "*insanı kafasından yakaladığımız mı, kol ve bacak kolay gelir*" der. Dolayısıyla birey, ideoloji ve iletişim üçlüsü yeni bir mecraya girmiştir. Burada hemen belirtmek gerekir ki baskıcı devlet işlevleri, yani polis ya da jandarmanın gücünden yararlanma olanağı, ortadan kalkmış değildir. Ama önemi azalmıştır. Althusser bu konuda da özgünlüğünü, özel oluşunu kanıtlamış, devletin baskıcı güçlerinin de bir bütünlük içinde ideolojik işlev görebildiklerini öne sürüp, ideolojiyle bağıntılarını açıklamaya çalışmıştır. Althusser'e göre bu araçların da aslında ideolojik güçleri vardır. Onun deyimiyle "Bütünüyle baskıya dayalı aygıt yoktur." (Althusser, 1970: 35) Her maddi oluşum bir ideolojik oluşumla ilgilidir, bağıntılıdır.

Kamu yönetiminde sık sık örnek olarak kullandığımız gibi bir devlet kuruluşu belirli bir amacı gerçekleştirmek için kurulur. Kuruluş amacı daha sonra ideolojik bir oluşum haline gelir ve her şeyi hem etkiler hem belirler. Daha sonraki tüm araçsal ve görevsel genişlemeler, düzenlemeler bu ideolojik oluşuma göre belirlenir. Althusser'in deyimiyle burada ideolojik pratikle aygıtın pratiği örtüşmektedir.

Sistem bireyleri belirli bir kalıba sokmakta, istediği modelde insan üretilmesini öngörmekte, bunu yaparken de ideolojiden onun araçlarından ve kurulu gücünden olabildiğince yararlanmaktadır. Althusser'in metodolojisi içinde kalarak söyleyecek olursak, ideolojinin yönetilenin üzerine örtülmesinde devletin başka bir alternatifi de yoktur. Devlet başka bir ideolojiyi kullanamaz. Bu, fizik olarak da olanaklı değildir. Egemen ideoloji toplumsal formasyonun bütün katmanlarını sarıp örtmüştür. Althusser'in bu görüşü, her şeyi egemen ideoloji kaplıyor, dolayısıyla çeşitli toplumsal oluşumlara mücadele alanı bırakmıyor, mücadele olanağını yok sayıyor diye çok eleştirilmektedir. Ama gelin görün ki uzağa gitmeye gerek yok, Althusser'in kuramını Türkiye pratiği tümüyle doğrulamaktadır. Türkiye'de egemen ideolojinin kapsama alanı hem derin hem yaygındır. Karşı mücadele için bütün yollar kesilmiştir. İşte size özelleştirme örneği...!

İdeolojinin kapsama alanı dışında kalan bir insan (pratik olarak olanaksızdır) yalnızca bir nesnedir. Yani "şey" olarak nitelendirilir. Her obje ve insan adlandırılır. İnsanın isimlendirilmesi, çevresi tarafından algılanması ancak ideolojik çalışma ile mümkündür. Bu ideolojik çalışma hem bugünün hem de geçmişin dolaylı ya da dolaysız aktarımlarının ışığında olur. Gerçekliğin bir biçimidir, bir görünümüdür. Bu nedenle ideolojinin ne

sonu gelir ne de önemi azalır. Her zaman ön plandadır. Bilinçli bilinçsiz olarak bütün formasyonlar onu kullanır ya da kendisinden yararlanılmasını zorunlu kılar. Bir yandan ekonomik, siyasal düzeyler doğal olarak kendisi arasında harç doku görevi görür, öte yandan da dönemler arasında uyumu sağlar. O bir dönemin bir başka döneme yani izleyen döneme eklememesinin (articulation) hem temel aracı hem de baş mimarıdır.

Tarihte birçok uygarlığın yok olmasının nedeni yalnızca yabancı güçlerin işgali değil, ideolojiyi kullanarak kendi kültürlerini yeniden üretememeleridir. Bu kural yıllardan beri, çağlardan beri aynıdır. İşte ideolojinin bir aracı olarak iletişimin önem ve gücü de burada yatar. Çünkü iletişim, kendisine çok önemli misyonlar yüklediğimiz ideolojinin bazen uygulama biçimi, bazen bir türü olarak her yerde vardır ve çok şeye gücü yeter. Her mesajın her haberin ideolojik bir etki ve bağlantısı vardır. Kimi kez insanları savaştırarak seve seve ölüme götürür, kimi kez dünyevi her şeyi unutturur, kimi kez de uyuşturur ama kimi kez de uyandırır. İletişim her şey değildir ama çok şeydir. Kuşkusuz bizden öncekilerin yaptığı gibi toplumsal oluşum ve gelişmeyi yalnız bir öğeye bağlamak ve yüklemek tıpkı ekonomik yapıya atfedilenler gibi, yanıltıcı olabilir. Bu nedenle, kitle iletişimi ile ilgili olarak da temkinli olmak onun her şeye gücünün yeteceğini, her şeyi belirleyeceğini söylemek biraz abartı olacaktır. Ancak kabul edilmelidir ki, iletişim çok şey ifade eder. Burada bir kez daha yineleyelim ki, toplumda her şeyi ekonominin belirlediği gerçeğini mekanik bir biçime sokarak, insanları yalnızca ekonomik çıkarların güdüleyip yönlendirdiğini sanmak yanlış ve sığ bir yaklaşımdır. Günümüzün iletişim ortamıyla bu tür savlar kesinlikle bağdaşık değildir. Bir toplumsal formasyonu, ona etkide bulunan bütün öğe-

ler dikkate alarak incelemek çok daha doğru sonuçlar vermektedir.

F. Althusser'e Eleştiriler

Yirminci yüzyılda yerli yerine oturmuş kuramları yeni bir anlayış ve özgün düşüncelerle eleştiren ve hatta yıkan Althusser birçok düşünür tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin bir kısmı haklılık payı da taşır.¹⁷ Çünkü Althusser bütün değil bütünü bir kısmını inceleyebilmiş ve bu kısmı eleştirmiş ve sonunda yıkmıştır. Yıkmıştır çünkü yaptığı saptama ile yaşadıklarımız birbiri ile tümüyle örtüşmekte, Althusser çoğu tartışmadan haklı çıkmaktadır. İşlediğimiz önerme ile ilgili olarak Althusser'e yöneltilen önemli eleştirilerden biri de isimlendirmenin, özne olarak çağırmanın zaman içindeki evriminin eksikliği ve başlangıçsız kaldığıdır. Bu sırf eleştirmek için yapılmış bir eleştiriye benzemektedir. Bundan on bin yıl önceki uygulama önemli değildir. Ayrıca o dönemde çağırmanın bugünkü gibi işlemediği, farklı olduğu kanıtlanmış değildir. Bu tarihçiler merak eder ve nedenini araştırırlar, gerekiyorsa günümüzle ilişkilendirirler. Ama önemli olan, bu önermenin günümüz içinde gerçekleşene uygun olması, günümüz pratiğiyle bu önermenin tümüyle örtüşmekte olmasıdır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi çağırma, bireyi özne konumuna getiren, özne haline dönüştüren bir prosedürdür. Bu yolla özneler başkalarının dikkatini çekerler, "şey" olmaktan "özne" durumuna geçmiş olmanın

tüm üstünlüklerinden yararlanırlar ama bu arada kendi üretilme koşullarını yanlış tanıyabilirler. Marksizme göre işçi sınıfı bu durumdadır. Ama çağırma yalnız özneleri kuran bir operasyon değil aynı zamanda onların kendi konumlarını (üretim koşullarını değil) doğru biçimde kavramalarını da sağlayan bir faaliyettir. Özne haline gelmiş her nesne kendi konumuna uygun eylem ve işlemde bulunur. Çağırılmasına uygun, çevresinin sınırlamasıyla uyumlu ama özne olmasının bilincinde olarak sistem içinde kendine yer bulur. Birey işçi iken onu proleter olarak veya onu anımsatan sözcüklerle çağırırlardı. Bu birey zaman içinde işadamı olduysa şimdi onu sermayedar olarak çağırırlar (Pêcheux, 1975: 24). Yalnızca çağırma değil çağırıldığını algılamak da çok önemlidir. Yoksa ideolojik prosedür işlemez. Ama pratik, bunun hep birlikte yürüdüğünü göstermektedir. Her ne kadar neye ideolojik seslenme yani çağırma denilebileceği konusunda bir değerlendirme içermese de, Therborn'un belirttiği gibi, Althusser'in bu kavramlaştırması ile ideolojii fikir ve düşünceler toplamı olarak gören gelenekle olan tarihi bağ kesilmiş olmaktadır (Therborn, 1989). İdeoloji düşünce sistemi değildir. Bloklara bölünmüş düşünce kalıpları da değildir. Yine Althusser'e göre ideoloji, insanlara özne olarak seslenip onu nesne halden özne haline dönüştüren ama bunu yaparken "seslenen söylem" olarak da bir işlev gören pratiktir. Bu yaklaşımın kitle iletişimi açısından büyük bir önemi olduğu açıktır.

Yapılmış kimi eleştirilere, Althusser'in görüşleri doğrultusunda yanıt vermek mümkün. Ancak bu eleştiriler üzerinde yine de düşünmek gerekmektedir. Sözelimi Hirst'in saptaması: "Bütün öznelerin insan öznesine indirgenmiş olması" (Hirst, 1976: 11); Hall'da okuduğumuz: "Toplumda ezilen

17 Althusser'e yöneltilen eleştiriler için bakınız: Ayşe İNAL, Haberi Okumak, Temuçin Yayınları, İstanbul, 1996, s. 58 vd.; Serpil SANCAR ÜŞÜR, İdeolojinin Serüveni, İmge Yayınevi, Ankara, 1997 s. 49.; M.Barret, The Politics of Truth: From Marx to Foucault, Polity Press, Oxford, 1991, s. 90 vd.; Terry EAGLETON, Ideology: An Introduction, Verso, London, 1991, s.136 vd.; Z. YILMAZ, "Althusser'in Bilim, İdeoloji ve Düzeyler Teorisinin Açmazları: Übelbelirlenimden Post-Belirlenime", Praksis, s. 4, Güz 2001, s. 64 vd.; Slavoj ZIZEK, İdeolojinin Yüce Nesnesi, Metis,İst., 2002; Nur Betül ÇELİK İdeolojinin Soykütüğü, Bilim Ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005.

sınıfların ideoloji üretiminden yoksun bırakılmış olmaları” (Hall, 1998: 51); Eagleton’un belirttiği: “Maddi sözcüğü adeta kutsallaştırılarak her şeyi örter ve kavrar hale gelmiştir. Böylece ideolojinin maddi olması savında maddilik nitelemesi ayırıcı özelliğini yitirmişdir” (Eagleton, 1991: 22) biçimindeki savlarının üzerinde durmak gerekir. Bunlar gerçekten yanıtlanması gereken önemli ve temel soru ve konulardır.

Çağırma işlemi de sıklıkla eleştiriye uğrayan bir açıklamadır. Birçok düşünürün bu konuda eleştirisi bulunmaktadır. Belirtmek gerekir ki bu eleştirilerden bazılarını dikkate almak gerekmektedir. Sözelimi Zizek’e göre “Althusser, devletin ideolojik araçları ile isimlendirme arasındaki bağıntıyı kuramamıştır. Bu nasıl işliyor açıklayamamıştır. Ayrıca özne olarak çağırılan birey, kavramsal olarak tanımlanmaz, ön varsayılması gereken hipotetik bir ‘X’den ibarettir” demektedir (Zizek, 2002: 11). Oysa bilmekteyiz ki devletin ideolojik araçlarına göre, sosyolojik olarak isimlendirilen kişi artık bir öznedir. Bu araçlar ve baskıcı aygıtlar isimlendirilmiş kişileri yani özne durumuna gelmiş kişileri kendi belleğine almaktadır. Bu kimi kez deftere kayıt, kimi kez künye tutma (sürücü belgesi, nüfus cüzdanı vb.) ya da şimdilerde olduğu gibi bilgisayar ortamına aktarma gibi işlemlerle gerçekleşmektedir. İsimlendirme esastır. Çağırma da buna göre gerçekleşir. Devlet özneyi artık hep bu kodla çağırır. Zizek Althusser’i eleştirirken son derece katı ve acımasızdır ama bir o kadar da haksızdır. Aynı durumu iki önemli yapıtını dikkatle okuduktan sonra Eagleton için de söylemek haksızlık olmayacaktır.

G. Althusser’siz İdeoloji Yazılamaz

Althusser ideolojisinin en basit anlatımı için “balığın içinde yaşadığı su” benzetmesini yapmak gerekir. Su, balığın ayrılmazı ya da

varlık nedenidir. Su olduğu için balık vardır ama balık başka yerde olamadığı için suyun içindedir. Balık için su her yerdedir ve her yerdir. Ama o, içinde yaşadığı suyun farkında değildir. Onunla ilgili her şey aynı zamanda suyla da ilgilidir. Sanır ki tüm dünya sudur. Yalnız suyu bilir ve tanır. Çünkü su kendisi ile birlikte ve o, suyun içinde var olmuştur. Var oluşu suya bağlıdır. Suyun dışına çıktığında suyun ne olduğunu anlayabilir. Ama hiçbir zaman (çıkarılmadığı sürece) suyun dışına çıkmaz. Çünkü yaşaması suya bağlıdır. Suda yaşayabilmesi için yaratılmış, adlandırılmıştır. Öteki balıklarla iletişimi için su gerekir. Yani haberleşmesi için zorunlu ortam “sulu” ortamdır. Başka bir yerden gelecek haberi kendisine su taşır. Su mesajın ayrılmaz parçasıdır. Su olmazsa haber de olmaz iletişim de. Kendisine gelen ve kendisinin gönderdiği tüm iletiler ancak su içinde oluşabilir. Balığın başka bir ortamda var olması ve başka öğelerle iletişim kurması olanaksızdır. Suyun dışında yaşayabilmesi için balıktan başka, farklı bir şey olması gerekir.

Althusser’in sistematığı ideolojiyi, hem oluşum hem etki hem de sonuçları bakımından çok farklı bir yere oturtmuştur. İdeoloji tüm sistemleri etkileyebilen, kendini koruması kadar, kendini yeniden üretmesini yaşam pratiğinden alan önemli fakat karmaşık bir yapıdır. İdeoloji toplumsal güç ve pratiğin ta kendisidir. İdeoloji maddenin bir yansıması değil onunla iç içedir. İşte bu konuda, saptadığı bu postula ile Althusser hemen hemen tüm öncüllerinden ayrılmaktadır. Ona göre ideoloji, bir ortamı ifade eder. Toplumda çok şey onun aracıdır ya da onun için çalışır.

Althusser insanın her şeyi, her zaman yeniden düşünmesinin yolunu açan önemli bir düşündürüdür. İdeoloji, Althusser’in çalıştığı alanlardan biridir ve onu farklı biçimde de-

gerlendirmekte ve farklı bir teorik kalıba oturtmaktadır. Bu kalıbın ideolojinin geleneksel tanımlanması ile hiçbir ilişkisi yoktur. Ayrıca ideoloji denildiğinde ilk akla gelen kişidir Althusser. Kurguladığı gerçekliği, her gün defalarca yaşıyor, her gün defalarca sınıyoruz. Pratik yaşantıdan güç alan ideolojik sarmalın, nasıl geliştiğini ve başta kitle iletişim araçları olmak üzere, çeşitli araçlar yoluyla toplumu sarıp, ona hükmettiğini açıkça görüyoruz. Althusser, başta Marks sonra Spinoza ve Lacan'ın düşüncelerinden, saptamalarından hareket ederek fakat ken-

dine özgü açıklamaları ile ideolojiyi yeniden tanımlamakta, bireyin onunla birlikteliğini açıklamakta, bireyin ondan kurtulamayacağını belirtmekte ve onu doğal hayatın kendiliğinden yürüyen önemli bir ögesi olarak görmektedir. Yaşanılan tüm pratikler Althusser'in görüşleri ile uyumaktadır. Althusser'i bilmeden ideoloji ile ilgili hiçbir şey yazılamaz, tartışılmaz. Hatta Althusser'i bilmeden ideoloji bile okunamaz. O'nu kıyıdan köşeden ve sırf eleştirebilmek için eleştirmenin de hiçbir bir geçerliliği yoktur.

Kaynakça

- Allardt, E. (1971). Finland: Institutionalized radicalism. *Decline of ideology*. Rejai Mostofa (Derleyen). Chicago: Aldine-Atherton.
- Althusser, L. (1959). *Montesquieu-la politique et histoire*. Paris: PUF.
- Althusser, L. (2002). *Marks için*, I. Ergüden (Çeviren). İstanbul: İthaki Yay.
- Althusser, L. (1970). *Idéologie et appareils idéologiques d'état*. Paris: *La Pensée*. 151.
- Althusser, L. (1974). *Éléments d'autocritique*. Paris: Hachette Literature.
- Althusser, L. (1976). *Positions*. Paris: Editions Sociales.
- Althusser, L. (1995). *Sur la reproduction*. Paris: PUF.
- Baechler, J. (1976). *Qu'est-ce que l'idéologie*. Paris: Gallimard.
- Balibar, E. (1991). *Althusser için yazılar*. H. Tufan (Çeviren). İstanbul: İletişim
- Barret, M. (1991). *The politics of truth: From Marx to Foucault*. Oxford: Polity Press.
- Çelik, N. B. (2005). *İdeolojinin soykütüğü Marx ve ideoloji*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Dursun, Ç. (2001). *TV haberlerinde ideoloji*. Ankara: İmge Yayınları.

- Eagleton, T. (1991). *Ideology: An introduction*. London: Verso.
- Fiske, J. (2003). *İletişim çalışmalarına giriş*. Süleyman İrvan (Çeviren). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Gramsci, A. (1986). *Hapishane defterleri*. Kenan Somer (Çeviren). İstanbul: Onur Yayınları.
- Gramsci, A. (1975). *Felsefe ve politika sorunları*. Adnan Cemgil (Çeviren). İstanbul: Payel.
- Hall, S. (1998) *Anlamlandırma, temsil, ideoloji, Althusser ve postyapısalcı tartışmalar*.
- Mutlu, E. *Kitle iletişim kuramları*. Erol Mutlu (Derleyen ve Çeviren). Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- McLennan G., Molina, M. & Peters, R. (1978) *Althusser's theory of ideology. On ideology*, London: Hutchinson Co.
- Hirst, Paul (1976). *Althusser and the theory of ideology. Economy and society*, 5 (4): 385-412.
- İnal, A. (1996). *Haberi okumak*. İstanbul: Temuçin Yayınları.
- Kazancı, M. (2002). *Althusser, ideoloji ve iletişimin dayanılmaz ağırlığı. A.Ü. siyasal bilgiler fakültesi dergisi*, 57 (1) : 55-87.
- Kazancı, M. (2003). *Althusser ile ideoloji üzerine yapılamamış bir söyleşi. Ankara üniversitesi iletişim araştırmaları dergisi*, 1 (2): 37-55. .
- Lefebvre, H. (1964). *Sociologie de Marx*. Paris: PUF Collection SUP.
- Lukacs, G. (1978). *Birey ve toplum*. Veysel Atayman (Çeviren), İstanbul: Günebakan Yayınları.
- Mardin, Ş. (1969). *Din ve ideoloji*. Ankara: SBF Yayını.
- Mardin, Ş. (1976). *İdeoloji*. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Marks, K & Engels, F(1974). *Felsefe incelemeleri*. Cem Eroğlu (Çeviren), Ankara: Dogan Yayınları.

- Marks, K. & Engels, F. (1977). *Devlet ve hukuk üzerine*. Rona Serozan (Çeviren), İstanbul: May Yayınları.
- Miliband, R., Poulantzas, N. & Laclau, E. (1977). *Kapitalist devlet sorunu*. Yasemin Berkman (Çeviren). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Pêcheux, M. (1975). *Les vérités de la palice.*, Paris: Ed. 10/18.
- Sancar Üşür, S. (1997). *İdeolojinin serüveni*. Ankara: İmge Yayınları.
- Therborn, G. (1989). *İktidarın ideolojisi ve ideolojinin iktidarı*. İrfan Cüre (Çeviren), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Timur, T. (1993). *Türk devrimi ve sonrası*. Ankara: İmge Yayınları.
- Timur, T. (2005). *Felsefi izlenimler*, İstanbul: İmge Kitabevi.
- Tracy, D.D. (1956). *Elements d'Idéologie*. Paris: Montchretien.
- Yavuz, H. (1975). *Felsefe ve ulusal kültür*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Yılmaz, Z. (2001) Althusser'in bilim, ideoloji ve düzeyler teorisinin açmazları: Üstbelirlenimden post-belirlenime. *Praksis*, S. 4.Güz, Ankara.
- Zizek S. (2002). *İdeolojinin yüce nesnesi*. (Çev: Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.

